

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

„Genderové stereotypy v Knížce Ferdy Mravence“

Autorka: Kateřina Navrátilová

Vedoucí práce: PhDr. Hana Havelková, Ph.D.

Praha, 2016

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 6. 2016

.....

podpis

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat vedoucí této práce, paní Havelkové, za její pomoc, podporu a rady, které mi dávala po celou dobu psaní práce, za její čas, který této práci věnovala.

A také děkuji mému příteli, za jeho podporu, trpělivost a pomoc s korekturou celé práce.

OBSAH

OBSAH	1
ÚVOD	2
TEORETICKÁ ČÁST	4
1. Gender – úvod do problematiky	4
1.1. Genderová studia	5
1.2. Biologický determinismus a sociální konstruktivismus	5
2. Stereotypy	6
2.1. Genderové stereotypy	6
2.2. Příklady genderových stereotypů dle různých autorů	7
3. Genderová socializace	8
3.1. Genderová identita	9
3.2. Teorie sociálního učení	11
3.3. Kognitivně vývojová teorie	11
3.4. Sandra Bem – optická skla kultury	12
4. Media a gender	13
4.1. Dětské knížky a gender	14
5. Seznámení se s autorem	15
5.1. Seznámení se s hlavním hrdinou	17
6. Shrnutí	18
ANALYTICKÁ ČÁST	20
1. Výzkumný záměr	20
2. Průběh analýzy	20
2.1. Metoda: Pojmová mřížka	21
3. Ferda Mravenec	24
3.1. Postavy	24
3.2. Situace	30
3.3. Shrnutí	30
4. Ferda v cizích službách	31
4.1. Postavy	31
4.2. Situace	36
4.3. Shrnutí	36
5. Ferda v mraveništi	37
5.1. Postavy	37
5.2. Situace	39
5.3. Shrnutí	40
6. Shrnutí analýzy	40
ZÁVĚR	43
LITERATURA	44

ÚVOD

S problematikou genderu jsem se poprvé setkala na Fakultě humanitních studií, v rámci přednášek Úvod do feministických studií I. a II., vyučovaných paní Hanou Havelkovou, a Úvod do genderových studií, vyučovaných panem Petrem Pavlíkem. Jednotlivé kapitoly a otázky ohledně genderu se objevují i v rámci povinných zkoušek bakalářského oboru Studium humanitní vzdělanosti, jako je Úvod do psychologie, Úvod do sociologie a Úvod do antropologie.

Při volbě bakalářského překladu jsem také zvolila knížku z oboru genderu, psychologie a sociologie (Barash David P., Lipton Judith Eve – Making Sense of Sex; How genes and gender influence our relationships; Smysl pohlaví; Jak geny a gender ovlivňují naše vztahy). Z této knihy čerpám i psaní této práce.

Díky tomuto jsem si uvědomila, že se s touto problematikou setkáváme v každodenním životě, aniž bychom si to uvědomovali. Že nějaké věci považujeme za tak samozřejmé, že by nás ani nenapadlo, že by mohly být jinak. I když se spousta věcí postupně mění, pořád rozdělujeme barvy, věci, povolání, vlastnosti a další na typicky ženské a mužské. Ale proč? Plno lidí odpoví „protože to tak prostě je“, nebo „je to dáno od přírody“, „je to přirozené“. Jedná se o stereotypy, ve kterých vyrůstáme a které jsou předávány z generace na generaci, že nás nenapadne, že jsme si je určili sami.

To je důvod, proč jsem si vybrala jako téma bakalářské práce „Gender v dětských knížkách“. Vyšla jsem z tvrzení Anthonyho Giddense, který se zmiňuje o tom, že v dětských knihách či televizních pohádkách, popř. kreslených seriálech, jsou všechny hlavní postavy (jak lidské, tak zvířecí) mužského rodu (Sociologie, 2001). Ne zvolila jsem k analýze knížku s lidskými postavami, ale zvířecími, kde jsem se snažila ukázat, že i když se jedná o zvířecí postavičky, mají typické mužské a ženské vlastnosti a podporují genderové stereotypy.

Co se týká rozvržení práce, v teoretické části se věnuji genderovým tématům. Vycházím z řady odborných knih různých autorů a snažím se podat ucelený obraz pojmu gender a genderová studia, aby i ti, kteří se s touto tematikou dosud nesečkali, pochopili, o co se jedná a čím se tento obor zabývá. Dále se zde věnuji pojmům jako genderová identita nebo genderové stereotypy, které se objevují v celé práci a proto je důležité si tyto pojmy vysvětlit a správně je používat.

V druhé části práce se potom věnuji už vlastní analýze vybrané knížky, a to je všem známá knížka Ferdy Mravence od spisovatele Ondřeje Sekory. Jak jsem výše zmínila, hledala jsem dětskou knížku se zvířecími postavičkami, kterým jsou připisovány lidské vlastnosti, a chtěla jsem vycházet z knížky, která je všem, jak dospělým, tak malým dětem, známá. Knižka Ferdy Mravence stále vychází (už od roku 1936) a její autor je po světě přezdíván jako český Disney.¹

¹<http://brnensky.denik.cz/serialy/ondreji-sekorovi-rikaji-ve-svete-cesky-disney.html>

TEORETICKÁ ČÁST

Před tím, než je možné provést samotnou analýzu vybrané knížky, je třeba věnovat pozornost teoretických tezím a východiskům, ze kterých při následné analýze vycházím, jedná se především o genderové stereotypy.

1. Gender – Úvod do problematiky

Na začátku je důležité porozumět přesnému rozlišení mezi pohlavím a genderem. Pohlaví je biologický pojem; lidé se dělí na muže a ženy v závislosti na jejich pohlavních orgánech a genech. Gender² je psychologický, kulturní a analytický pojem, který byl založen z toho důvodu, aby mohla být zkoumána kultura a společnost. Gender je ústřední pojem genderových a feministických studií. Jde o naše subjektivní pocity, zda se cítíme být mužem nebo ženou (*genderová identita*). „Lidské pohlaví jako biologická danost (bytí mužem či ženou) tu slouží jako základ, na němž lidé konstruují společenskou kategorii zvanou gender (maskulinitu či femininitu)“ (Renzetti, Curran, str. 20). Gender také odkazuje na společenské hodnocení mužského nebo ženského chování (*genderové role*). Je možné být geneticky muž, ale genderově se ztotožňovat s ženským pohlavím nebo naopak. Záměna mezi pohlavím a genderem je typická u transsexuálů, kteří uvádí, že se narodili ve špatném těle (Basow, str. 23). Lidé se definují mnoha způsoby a ten nejzákladnější je určením svého pohlaví. Když řeknu, že jsem žena, nemyslím tím pouze ženu z anatomického hlediska, ale i ženu z pohledu kultury a společnosti. Většinu lidí naskočí typické vlastnosti, které by měla mít a řada vzorců chování, podle kterých by se měla chovat (Renzetti, Curran, str. 20). Naše biologické pohlaví je až na určité výjimky neměnné a stálé, kdežto gender se mění. Pohlaví zůstává skryto, ale pomocí genderu vyjadřujeme, zda se cítíme být mužem či ženou (Jarkovská, str. 22).

„Ve skutečnosti jsou si lidské bytosti pravděpodobně více vědomy rozdílu mezi samcem a samicí než jiných zvláštností v přirozeném nebo člověkem vytvořeným světem. Příležitostně máme problém si vzpomenout na naše telefonní číslo nebo poštovní směrovací číslo, ale kdokoli způsobilý v komunikaci může potvrdit svůj gender. A ačkoliv mnoho z nás zapomene – většina okamžitě – jméno někoho, koho jsme zrovna poznali, právě tak i barvu jeho nebo jejích očí, co měl on nebo ona oblečeného atd., pravděpodobně nezapomene, zda šlo o něj

² Pojem „gender“ poprvé použila Gayle S. Rubin, Americká kulturní antropoložka, v rámci feministických teorií ve spojení sex-gender-system (z pohledu kulturního, sociologického, atd.). U nás bývá pojem gender překládán jako rod nebo sociální pohlaví (z přednášky paní PhDr. Hany Havelkové, Ph.D. z 8. října 2014 - Úvod do feministických teorií - Úvodní přednáška).

nebo o ni. Celkově je obtížné jmenovat něco, co bereme jako větší samozřejmost než pohlavní rozdíly. Mezi více zřejmými aspekty našich životů bylo málo věcí více analyzováno a méně pochopeno než to, co znamená být samcem nebo samicí“ (Barrash, Lipton, str. 12).³

1.1. Genderová studia

Lidé si myslí, že se feminismus snaží vymazat rozdíly mezi pohlavími, ale to není pravda. Feminismus se zaměřuje na postavení ženy ve společnosti a snaží se ukázat, jak rozdíly, které bereme jako samozřejmé, vznikly (Jarkovská, str. 23). „Zároveň se feminismus postavil proti patriarchátu, mocenskému systému, který znevýhodňuje ženy prostřednictvím „společenských, politických a ekonomických institucí“ (Oates-Indruchová, str. 9).

1.2. Biologický determinismus a sociální konstruktivismus

Podle biologického determinismu odpovídá za vývoj lidské přirozenosti lidská sexualita. Důležitou roli zde hraje evoluce, která říká, že to nejdůležitější, co jsme zdělili po svých předcích, je schopnost rozmnožování se. „Částečně se chováme, k čemu jsme předurčeni – ne vědomě, ale na hlubším, více instinktivním stupni – protože některé pohlavně specifické chování bylo odměněno silami evoluce. V jiném slova smyslu, muži mají tendenci se chovat určitým způsobem, ženy zase jiným, protože v nedávné minulosti jim jejich pohlavně-specifické chování dávalo evoluční výhodu. Proces, kterým typické chování vzniklo, je důležitou částí evoluce přirozeným výběrem. Jednoduše řečeno, evoluce podporuje geneticky determinované rysy – ať behaviorální, strukturální, fyziologické nebo psychologické – které vedou k většímu počtu potomků, kteří pak přenesou tyto vlastnosti na další generaci.“ (Barrash, Lipton, str. 18, 19)

Podle sociálního konstruktivismu⁴ nejsou pojmy muž a žena neměnné, jsou vytvářeny v určitém sociálním a kulturním prostředí a jejich obsah se proměňuje pouze ve vzájemném vztahu. Gender je konstruktem, který určuje vlastnosti a chování typické pouze pro jedno pohlaví (Gjuričová, str. 77, 78).

³Knížku *Making Sense of Sex; How genes and gender influence our relationships* jsem překládala v rámci bakalářského překladu, takže čerpám ze svého přeloženého textu, kdy jsem překládala 4 kapitoly (Rozdíly; Biologické kořeny; Sex; Násilí).

⁴Sociální konstruktivismus je skupina sociologických směrů, které tvrdí, že sociální realita není jedinci objektivně dána jako fakt, ale je neustále znovu konstruována v procesu sociální interakce a komunikace.

2. Stereotypy

„Stereotyp je přesvědčení, na jehož základě jsou konkrétní skupině jedinců připisovány určité vlastnosti“ (Kassin, str. 522). Se stereotypy se setkáváme často, například že blondýny jsou hloupé, programátoři asociálové, Češi kradou, Židé jsou na korunu, atd. Dalo by se jich najít spousta, ale je otázka, kolik se jich zakládá na pravdě. Lidé se rozdělují do skupin podle různých vlastností, např. pohlaví, národnosti, věku, náboženské a etnické příslušnosti, vzdělání. Jedinci jsou do skupin zařazeni dle jednotlivých znaků, ale to ještě neznamená, že jsou všichni v jedné skupině stejní a můžeme všem automaticky přisuzovat stejné vlastnosti. Navíc máme tendenci zveličovat rozdíly mezi skupinami a zmenšovat rozdíly mezi jednotlivci téže skupiny. Stereotypy mohou být jak kladné, tak záporné a je třeba si uvědomit, že ne všechny musí být nutně správné. Stereotypy jsou výsledkem náchylnosti k rigidnímu myšlení, kdy lidé nemění svůj názor na členy skupiny. Většinou si ani neuvědomujeme, že přemýšlíme a jednáme podle stereotypů, ty nám naskakují automaticky a ovlivňují naše názory na druhé. Naštěstí můžeme stereotypnímu uvažování zabránit. Musíme mít dostatečné informace a musíme se soustředit (Kassin, str. 523).

2.1. Genderové stereotypy

Maskulinita a femininita není založena na biologických rozdílech mezi pohlavími, ale rozdílech, které jsou dány společností. „Genderové stereotypy jsou rigidní přesvědčení, že muži a ženy mají odlišné rysy a vlastnosti“ (Basow, str. 3). Mužské a ženské vlastnosti chápeme protikladně. Genderové stereotypy nám říkají, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“. A správný muž nenesé rysy a vlastnosti typické pro ženu a naopak. Navíc si myslíme, že všichni muži a všechny ženy mají tytéž stejné vlastnosti a ve všem se odlišují. „Psychické vlastnosti, které jsou považovány za typicky mužské či ženské, existují u obou pohlaví, ale pouze u jednoho z nich jsou pozitivně hodnoceny, a tak sociálně posilovány (opačné projevy jsou zeslabovány prostřednictvím negativní zpětné vazby)“ (Vágnerová, str. 118).

„Stereotypy souvisí úzce s rolemi. Role se týká normativních očekávání, tedy toho, jaké atributy by příslušník určité sociální kategorie měl nebo neměl mít, jak by se měl nebo neměl chovat“ (Hnilica, str. 15). Jak uvádí Vágnerová, která uznává sociální konstruktivismus, rozdíl obsahu mužské a ženské role není dán jen biologicky, ale má i své sociální vymezení. Stereotyp chlapecké role je charakterizován vlastnostmi, jako je nezávislost, soutěživost,

sebevědomí, síla a dominance, tj. takové, které vedou k aktivnímu, asertivnímu a nezávislému chování. Stereotyp dívčí role je opačný a za typické vlastnosti žen je považována závislost, empatie a citovost, laskavost, jemnost a bezmocnost (často spíše demonstrovanou než reálnou). „Tyto vlastnosti vedou k chování, v němž převažuje empatie k ostatním, jejich podpora a tendence jim pomáhat. Jde o komplementární, submisivní chování ve vztahu k asertivní dominanci mužské role“ (Vágnerová, str. 117, 118).

Rodiče znají pohlaví dítěte od jeho narození, někdy už během těhotenství ženy, a ke svým dětem přistupují už od začátku odlišnými způsoby dle pohlaví. Kolikrát jsme slyšeli, jak se novorozenec – chlapeček podobá svému otci, jak je na pohled silný a statečný. Naopak holčičky bývají hodnoceny jako křehké a zranitelné. Přitom u novorozeňat (pokud nevidíme jejich pohlavní orgány) nelze poznat, o jaké pohlaví se jedná. A tyto stereotypy jsou předávány dál, dítě v nich vyrůstá a podle nich se tak i chová. Holčičkám je vštěpována poslušnost, pořádnost, chlapeček se dozví, že nesmí plakat, aby se mu ostatní neposmívali, že se chová jako baba (Jarkovská, str. 25).

Každá společnost má způsoby a vzorce chování, podle kterých se mají muži a ženy chovat. Náš gender je kulturní produkt, naše identita je vytvářena výchovou, médii. Vše je zakotveno ve společenských institucích, jako je vzdělávací, hospodářský nebo politický systém (Renzetti, Curran, str. 21). My jsme nuceni tyto normy tolerovat a přizpůsobit se jim, za což budeme odměněni (např. pochvala od rodičů, učitelů), v opačném případě nám hrozí trest (např. odmítnutí ve školní skupině).

2.2. Příklady genderových stereotypů dle různých autorů

Pro mě je důležité najít v literatuře výzkumný nástroj, pomocí kterého můžu ve své vybrané dětské knížce identifikovat, co se považuje za genderový stereotyp.

Pojmy muž a žena jsou vnímány jako univerzální pojmy, které mají platný význam, a zároveň jako pojmy bipolární neboli protikladné, které se navzájem doplňují⁵. „Žena bývá přirovnávaná k přírodě anebo s přírodou ztotožňována, žena rodí děti, jako dává příroda plody; k dvojici příbuzných pojmů žena a příroda bývá protichůdnou dvojicí muž a civilizace“ (Gjuričová, str. 69, 77). „Žena je brána jen jako manželka a matka, odborníci jí radí, jak si udržet muže, jak kojit děti, jak upéct chleba, ale to je v životě všechno?“ (Oates-Indruchová, str. 60). S tím souvisí i biologický esencialismus, tj. „přesvědčení, že „přirozenost“ žen je

⁵ Jak uvádí Šárka Gjuričová jako den a noc, rozum a cit, vnější a vnitřní.

nevyhnutelným důsledkem jejich reprodukční funkce. Esencialistický argument bývá využíván k ospravedlnění podřadnosti žen“ (Morris, str. 12).

Femininita bývá vztahována k péči o potomky a agresivita bývá uváděna v souvislosti s maskulinitou a vše má svůj historický základ v genech. „Aby lidský rod přežil, muž bojoval a lovil a žena zajišťovala péči o mláďata – a síla této genetické informace působí dodnes“ (Gjuričová, str. 69).

Podle Simone de Beauvoir byla jedna z manželčinych úloh v buržoazní společnosti reprezentovat svého muže. „Její krása a půvab, inteligence a elegance jsou vnější známky manželova blahobytu stejně jako karoserie jeho vozu“ (Beauvoirová, str. 109). „Dobrá manželka“ byla hospodářsky a společensky podřízena svému muži. Mimo to se starala o teplo rodinného krbu, udržovala a oživovala domov (Beauvoirová, str. 108, 109). Z toho plyne jasné rozdělení sfér působnosti: muži je určena veřejná sféra, ženě patří prostor domácnosti, o kterou se stará a pečuje o potomky.

Jak popisuje Jana Valdřová, že jsou údajně zranitelnější, víc pláčou a křičí, snadno se stávají hysterickými. Mužské pohlaví je považováno za silnější a vyrovnanější, je racionální, rozhodné, konkurenceschopné, dravé a nepláče. Od žen se také očekává, že budou mluvit tišším hlasem, nebudou mluvit vulgárně (protože se to přece nesluší) (Valdřová, str. 9, 12).

3. Genderová socializace

Pomocí genderová socializace se učíme, co znamená být „mužem“ a „ženou“. „Socializace je proces, jehož prostřednictvím si lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy, včetně těch, které se týkají genderu. Genderová socializace má někdy podobu vědomého úsilí, které posiluje genderová očekávání explicitními odměnami či tresty“ (Renzetti, Curran, str. 93). Často je ale genderová socializace šířena méně nápadně, např. prostřednictvím médií, hraček, oblečení – z tohoto důvodu je pro moji práci téma genderové socializace a identity důležité, protože díky tomu můžeme porozumět, jak se děti už od malička učí svým rolím.

„Na procesu socializace je závislé osvojení si jazyka a řeči. Druhou skupinou jsou charakteristiky kulturně specifické, jejichž podoba se liší v závislosti na konkrétní společnosti, v níž socializace probíhá. Třetí skupina charakteristik je spojena s psychologickou podstatou člověka, který není schopen bez procesu socializace nahlížet sám sebe jako na samostatnou bytost oddělenou od druhých a mající vlastní vědomí, které umožňuje sebereflexi“

(Smetáčková, str. 55). Děti v jejich vývoji ovlivňují jejich rodiče, ve velké míře je ovlivňují i jejich vrstevníci, v určitém věku i více než rodiče. Děti nejdříve při hraní nerozlišují pohlaví, ale kolem třetího roku života začínají dávat přednost vrstevníkům stejného pohlaví. Děti samy rozlišují hračky podle genderu a už v tomto věku se chovají jinak k dětem, které překračují genderové hranice (většinou se jedná o chlapce). U chlapců jsou vrstevníci silnější socializační faktor než rodiče (Renzetti, Curran, str. 121).

3.1. Genderová identita

Pomocí genderové socializace si uvědomujeme svoji genderovou identitu. Základní pojetí sebe sama se objevuje už na konci batolecího věku. Dítě v předškolním věku o sobě uvažuje a uvědomuje si, že se liší od ostatních lidí. Dítě vnímá a chápe sebe sama jako subjekt, což je podstata vědomí vlastní identity.

Sebehodnocení je kvůli citové a rozumové nezralosti závislé na názoru druhých osob, což jsou většinou rodiče. „Rodiče je ovlivňují: a) emočně, svou citovou vřelostí; b) svými požadavky a spokojeností s mírou jejich naplnění; c) svým chováním a zejména verbálním vyjádřením svého názoru na dítě.“ (Vágnerová, str. 116). Dítě na sebe většinou nemá kritický názor. Názor svých rodičů vnímá pozitivně, tak jak je mu prezentován (Vágnerová, str. 116).

To, že má dítě možnost se s někým ztotožnit, posiluje jeho sebevědomí a pomáhá mu utřídit si vlastnosti a projevy chování, které by si mělo osvojit. Dítě se většinou ztotožňuje se svými rodiči nebo blízkými autoritami z jeho okolí. Ztotožnění se projevuje jak v chování, tak i důrazem na vnější znaky, jako je např. změna účesu nebo oblečení (Vágnerová, str. 116).

Součástí identity dítěte jsou i sociální role, sociálně a kulturně definovaná očekávání, jak se mají lidé chovat, kdy postupně nabývají na významu ty mimo rámec rodiny, které dítě v předškolním věku má a které určují postavení v jiném sociálním prostředí, což je v tomto věku např. školka nebo dětská skupina. „Tyto role potvrzují dosažení určitého postavení, které se projevuje i v sebepojetí, a takto je chápe i samo předškolní dítě. Je na tyto role většinou velmi hrdé“ (Vágnerová, str. 117).

Důležitá je i tzv. **gender role**, což je chování typické pro určité pohlaví podporované sociálním učením (Kassin, str. 305). Právě gender role zahrnuje sociální pojetí mužské a ženské role v sociálním prostředí. Formuje se chování, které se očekává od daného pohlaví, a to výchovnými metodami, ať už rodičů, či učitelů. Děti v tomto věku si uvědomují svoji gender roli a vědí, jak se má chovat „správný“ chlapeček a „správná“ holčička. Dvouleté dítě

si uvědomuje svůj vlastní gender a gender druhých lidí (Renzetti, Curran, str. 93). „K rozvoji této složky identity přispívají sociokulturní vlivy, značný význam má působení médií – dětských knih, pořadů v televizi, filmů, divadelních představení, v nichž jsou určitým, obvykle dost rozdílným způsobem prezentovány děti i dospělí obou pohlaví“ (Vágnerová, str. 118). „Rozdíly mezi pohlavími patří k tomu, čím doslova žijeme každý den. Jinými slovy, tyto rozdílné role nejsou něčím, co prostě existuje; my sami je v našich každodenních sociálních interakcích vytváříme“ (Giddens, str. 17).

I když v dnešní době se postavení ženy mění a liší se od typického obrázku ženy v minulém, a především předminulém století, kdy byl ženě automaticky přiřazován prostor uvnitř domu, kdy se starala o domácnost a o děti, pořád v reklamách a knížkách, časopisech a na internetu přetrvává řada stereotypů a my pořád učíme děti, často nevědomky, aby se chovaly dle svých gender rolí. Aby se chlapci chovali mužsky a dívky žensky. „Přestože je biologicky prokázáno, že děvčata jsou od samého narození zralejší než chlapci a tento náskok, díky němuž jsou méně náchylná na infekční onemocnění a na zranění zaviněná vlastní vinou z nedostatku obezřetnosti, si udržují po celou dobu vývoje, otcové i matky zacházejí se svými syny tak, jako by byli robustnější a odolnější než dcery. Stereotypní představa o pohlavních rolích jim velí jednat se svými dcerkami tak, jako by byly citlivější, jemnější a křehčí“ (Karsten, str. 64). Odlišné jsou i dětské pokojíčky, hračky a hry. „Od dcer se očekává, že se při hře chovají jako domácí paní, starostlivě a pečlivě, a že jsou vnímavé pro umění. Od chlapců se zas očekává zvědavost a objevitelské a manipulativní chování vůči předmětům okolního světa“ (Karsten, str. 65). Na chlapce je ale v dětství vyvíjen větší nátlak, aby se chovali správně dle svých genderových rolí. Pokud si dcera hraje s autíčkem nebo s klučičí stavebnicí, není za to nijak trestaná. „Ale když se chlapec chová příliš „zženštilé“, příliš „jako holka“, když je například plačtivý a nebrání se útočníkům, setkává se s neporozuměním a upadá v podezření, že je zbabělec a uplakánek“ (Karsten, str. 66). Především to jsou otcové, kdo podporují takové chování svých synů, které přísluší jejich genderové roli, což jsou projevy síly, sebevědomí a nezávislosti. Slabost, bezmocnost a empatii odsuzují jako „typicky ženské“ vlastnosti (Karsten, str. 68).

3.1. Teorie sociálního učení

Teď v krátkosti představím tři teorie, dle kterých se děti učí genderovým rolím a vidí svět genderově rozdělený. Tak máme možnost vidět, jak dítě ovlivňuje okolní svět, lidé okolo něj a literatura.

Teorie sociálního učení se zaměřují na pozorovatelné chování a vlastnosti, které vycházejí z amerického směru behaviorismus, pro které je důležitá myšlenka **posilování**, či také podmiňování nebo modelování, díky které se posiluje správné a požadované chování a odstraňuje to nežádoucí, pomocí odměn a trestů (Renzetti, Curran, str. 99). „Nutným předpokladem tohoto procesu je, že učící se jedinec považuje reagující osoby za osobně významné a dále že obě strany mají shodnou interpretaci použitých odměn a trestů“ (Smetáčková, str. 62). Druhá myšlenka sociálního učení je **identifikace** a **nápodoba**. „V případě identifikace se jedná o plné ztotožnění a touhu být druhému člověka ve všech ohledech podobný, zatímco nápodoba se týká jen oceňování určité stránky druhého člověka. Za vzor bývá vybírána osoba, k níž máme pozitivní vztah. V rámci genderové socializace dochází k identifikaci s osobami, jež náležejí ke stejné genderové kategorii“ (Smetáčková, str. 62, 63). Podle této teorie jsou děti pasivními příjemci informací a jsou utvářeny svými rodiči. Přitom děti samy si dokáží najít informace, které jim poskytuje sociální prostředí kolem nich (Renzetti, Curran, str. 100).

3.3. Kognitivně vývojová teorie

„Na rozdíl od teorie sociálního učení, jež zdůrazňuje klíčovou roli vnějších faktorů a podnětů, klade kognitivně-vývojová teorie důraz na iniciativu učících se osob při interpretaci světa. Který poznávají“ (Smetáčková, str. 65). Během svého vývoje se děti učí porozumět sociálnímu světu, který je obklopuje a tím se postupně učí i genderu a genderovým stereotypům. Kognitivně sociální teorie vycházejí z díla dvou významných dětských psychologů – Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga. Děti si k porozumění okolnímu světu vytvářejí schémata a postupně si vytvoří i schéma k pohlaví. Začínají si všimnout, že existují dvě pohlaví, muž a žena, že se jinak chovají, vykonávají odlišné práce, jinak se oblékají, mají jiné účesy a doplňky. Uvědomují si i svoje pohlaví a snaží se chovat podle vytvořeného schématu. To je důvod, proč dávají přednost genderově typickým hračkám, hrám a barvám, proč se více přátelí s kamarády stejného pohlaví. Čtyřleté dítě chápe pravidla stálosti – uvědomuje si, že i

když si chlapeček obleče šaty, jeho pohlaví se nezmění. Dívky jsou vůči genderu citlivější, více jej vnímají a mají více naučené genderové role a stereotypy, ale taky jsou vůči genderové změně tolerantnější. Děti se vlastně naučí vnímat gender a dichotomii pohlaví samy, aniž by se na tom významně podíleli rodiče. To je taky důvod, proč lidé berou gender jako něco přirozeného (Renzetti, Curran – str. 101-103; Bem – str. 112, 113).

A právě to, že jsou děti aktivní a zvědavé, vidí, jak se chovají dospělí, vidí, jak jsou dospělí zobrazováni v dětských knížkách – žena jako matka dětí, jako kuchařka, hospodyně atd., muž jako ten, co chodí do práce a finančně zajišťuje rodinu. Podle toho si vytváří svůj svět a své postavení v něm.

3.4. Sandra Bem – optická skla kultury

Sandra Bem, americká psycholožka, která se zabývala androgynickými⁶ a genderovými studiemi, nazývá „optickými skly“ vzorce chování a myšlení, které jsou neviditelně předávané z generace na generaci a podle kterých se mají lidé chovat. Ve své praxi se zabývala genderovými „optickými skly“, které se ve většině západních kultur nachází tři a jedná se o **genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencionalismus**. Důležité je, jak tato skla působí na lidi (Renzetti, Curran, str. 103). Tuto teorii zmiňuji z toho důvodu, že moje práce se zabývá genderovými stereotypy v dětské literatuře a je třeba si uvědomit, že genderové stereotypy, androcentrismus a další pojmy se neobjevují jen v literatuře, ale děti se s nimi setkávají v běžném životě – v rodině, ve školce.

Genderová polarizace nekončí v dětství. Během dospívání je na genderovou polarizaci těla kladen přinejmenším stejně velký důraz. Muži a ženy si jsou velmi podobní, ale musí se přizpůsobit kulturnímu nařízení výlučné heterosexuality (Bem, str. 147). Ne díky biologii si uvědomujeme existenci dvou pohlaví. „Během dětství může být viděna kulturní asymetrie mezi mužskou genderovou hranicí a ženskou genderovou hranicí v nemilosrdném škádlení slabochů neboli zženštilých chlapců, například oproti až otevřenému obdivu malých divošek“ (Bem, str. 150). Právě díky tomu si děti uvědomují, že odlišnost mezi pohlavími hraje v životě velkou roli a podle toho se tak i chovají.

Androcentrismus je zjednodušeně nadřazenost mužů nad ženami, kdy mužské je ve společnosti považováno za běžných standard a ženy jsou považovány za odchylku a vůči

⁶ Androgynie - typ osobnosti, který kombinuje a vyrovnává maskulinní a femininní kvality

mužům stále poměřovány (Renzetti, Curran, str. 103). „Androcentrismus je upřednostňování mužské zkušenosti nad ženskou; to znamená, že muži a mužská zkušenost jsou považovány za neutrální normy nebo kulturní normy nebo normy pohlaví jako celku, a ženy jsou považovány za pohlavní specifickou odchylku od údajně univerzálního mužského standardu“ (Bem, str. 41). Na základě toho si chlapani už od dětství uvědomují, že být mužem je něco víc a za žádnou cenu nesmí být srovnávané s ženským pohlavím.

Biologický esencialismus racionalizuje dvě předchozí optická skla, kdy my máme tendenci vidět všechny rozdíly mezi muži a ženami jako vrozené a neměnné (Renzetti, Curran, str. 103). Optická skla se z kultury přenášejí pomocí *meta-sdělení*, které lze považovat za druh podprahového vzdělání. „Toto současné vysílání a přenos informací je zahájeno pokaždé, když je aktivní dítě, které hledá své vzory, vystaveno kulturní společenské praxi“ (Bem, str. 141). A vzhledem k tomu, že jsme těmto meta-sdělením vystaveni od dětství, je pro nás těžké rozlišit, co je skutečná realita a co je jen kulturně vytvořeno a předáváno dál. Od malička se setkáváme s tím, jak má vypadat správný muž a správná žena a tím se také řídíme, aniž bychom si uvědomovali, že vše je kulturně podmíněné. Stačí navštívit jiný kontinent a jinou společnost a uvidíme, že vlastnosti a chování, které v naší společnosti představují typickému muži, jsou jinde považovány za vlastnosti ženské (Renzetti, Curran, str. 104).

4. Média a gender

Na téma své práce jsem zvolila analýzu dětské literatury z pohledu genderu, proto je důležité se pozastavit nad tím, jak literatura a další média ovlivňují lidi v jejich úsudcích a pohledech na svět. Pokud dospělí jedince neodkáže odlišit realitu a fantazii a věří všemu, co jim je prostřednictvím médií sděleno, děti se v těchto informacích těžko sami zorientují.

Média tvoří důležitou součást každodenního života. „Média jsou neoddělitelně spjata se vznikem veřejnosti v počátcích moderní společnosti a veřejnost je hlavním garantem její otevřenosti“ (Havelková, str. 4). Prostřednictvím médií získáváme zprávy, informace, zábavu. V odborné literatuře se můžeme v této souvislosti setkat s pojmem „hypotéza zrcadlení“. Dle této hypotézy si lidé myslí, že média pouze zrcadlí společnost, nicméně si musíme uvědomit, že média nejsou jen pasivními příjemci, ale že se vytváří a formují i aktivně. Stejně tak předávané zprávy a informace nejsou neutrální a objektivní. Vše, co je nám prostřednictvím médií předáváno, nese určité hodnoty a normy, a mnoho z těchto hodnot a norem se týká

genderu. Média se velkou mírou podílí na genderové socializaci každého z nás (Renzetti, Curran, str. 173, 182). „Součástí každé kultury jsou také imaga obou pohlaví, sociální role jim připisované a formace vztahů mezi pohlavími“ (Havelková, str. 4).

Není jen důležité, co se říká, ale také jak se to říká, proto nemůžeme opomenout jazyk. Slova sama o sobě nesou význam, popisují svět a lidi kolem nás. „Síla slov spočívá ve skutečnosti, že příslušníci jedné kultury tyto významy a hodnocení sdílejí. Když se dítě učí jazyk své kultury, v zásadě se zároveň učí, jak jako člen této kultury myslet a jak se chovat.“ (Renzetti, Curran, str. 173). Díky společnému jazyku se spolu lidé dorozumějí, předávají si navzájem informace a vytvářejí společenský řád. Renzetti a Curran také uvádí, že podle některých studií děti preferují takové pořady, ve kterých jsou prezentovány stereotypy, se kterými se už setkaly a které se naučily, s největší pravděpodobností doma nebo ve škole.

4.1. Dětské knížky a gender

V roce 1995 byla v Německu uspořádána výstava na téma „Dívky v obrázkových knížkách. Pohlavně specifické a pohlavně neutrální zobrazování v obrázkových knížkách posledního století.“ Výsledek byl takový, že se stále objevují ta stejná kliše. Tři nejčastější z nich dle Hartmuta Karstena jsou:

1. Děvčata jsou v obrázkových knížkách prezentována podstatně méně než chlapci – hlavní postavou jsou jen asi v 10 % knížek.
2. Zcela v kolejkách stereotypu pohlavních rolí se děvčata předvádějí jako bytosti pasivní, slabé a bezmocné, zatímco chlapci vystupují jako aktivní, silní a inteligentní hrdinové.
3. Analýza knížek navíc ukázala, že prezentovaní chlapci jsou mnohem podnikavější, sebevědomější a nápaditější než dívky (Karsten, str. 69).

Podle Karstena je ve většině obrázkových knížek podobný scénář, a to takový, že chlapec je aktivní hrdina, kterého čekají různá dobrodružství a zdolávání překážek, kdežto děvče je většinou v pozadí, aktivně do děje nezasahuje. „Jestliže se v nějaké knížce objeví děvče, které vystupuje rázně, nezávisle a statečně, můžeme si být téměř jisti, že je to knížka čistě pro dívky“ (Karsten, str. 71). Co se týká zobrazení dospělých žen, ve většině knížek vystupují jako matky. Pokud se jedná o ženy pracující, jsou mladší, svobodné a bezdětné. Můžeme vidět, že poslání ženy je se vdát, založit rodinu a následně se starat o děti, o domácnost a o manžela, ne budovat kariéru. Navíc jsou ženy zobrazované v tradičních ženských povoláních, jako jsou sekretářky, zdravotní sestry, stevardky, servírky, uklízečky, chůvy a ošetřovatelky atd.

Tradiční mužská povolání jsou například profesor, obchodník, lékař, námořník a kapitán, policejní inspektor, ředitel školy, závodník, vědec, kosmonaut nebo vynálezce. Tohle rozdělení platí pro literaturu všeho druhu – pověsti, pohádky, fantastické příběhy, bajky a příběhy o zvířatech, životopisy. (Karsten, str. 70, 71, 73).

Vidíme, že nezáleží na tom, zda se jedná o dětskou knížku s lidskými postavami nebo zvířecími, rozdělení genderových rolí je zobrazováno všude stejně a i já ve své analýze nacházím rozdělení povolání dle genderu.

5. Seznámení se s autorem

Většinu informací o životě a díle Ondřeje Sekory jsem čerpala z monografie Blanky Stehlíkové, Věry Vařejkové a Ondřeje J. Sekory: Ondřej Sekora - práce všeho druhu: osobnost a dílo, z roku 2003. Jedná se o nejkompaktnější práci věnovanou Ondřeji Sekorovi, informace byly čerpány z osobních deníků spisovatele a jeho dopisů, ve knize najdeme i pasáž vzpomínek, kterou věnoval svému otci jeho syn Ondřej Sekora mladší. Další zajímavé informace jsem našla i v knize Vladimíra Kovářika a Tomáše Prokúpa.

Ondřej Sekora se narodil 25. září 1899 v Králově Poli u Brna jako třetí ze šesti dětí. Otec pracoval jako učitel a byl velmi přísným vychovatelem, ale sotva co začal chodit malý Ondřej do školy, otec umřel. Na gymnázium začal chodit Ondřej v Brně, později se přestěhovali s maminkou do Vyškova blíž k příbuzným. Než odmaturoval, byl odvolán do Vídně na vojnu, naštěstí se už válka pomalu končila. Bohužel krátce po té byl odveden k vojenskému sokolskému výcviku, kde ztratil iluze o mravnosti a úctě a stal se z něj antimilitarista. „Protivilo se mi, že lidstvo po tak hrozných válkách ještě zbraní neodložilo,“ uvedl do svých vzpomínek z roku 1919 (Ondřej Sekora, citováno dle Blanky Stehlíkové, str. 15).

Později nastoupil na právnickou fakultu v Brně, ale studium nedokončil. Ale již v roce 1921 byl přijat jako sportovní referent do redakce Lidových novin, které fungovaly už 29 let, měly svoji tradici a postupně se proměňovaly ve velký deník. Psal krátké a živé reportáže, které často doprovázel svými kresbami a v březnu roku 1923 nakreslil znaky jednotlivých disciplín, jako byla kopaná, cyklistika, atletika, lyžování, rohování (dnešní box) a další. Začal kreslit karikatury sportovců (Stehlíková, str. 18).

V září 1923, kdy už byl šest měsíců ženatý s Markétou Kalabusovou, byl redakcí poslán do Paříže, kde se učil hlavně jazyk, navštěvoval krásná místa a stále kreslil, některé jeho kresby se dostaly až do francouzského tisku. Zažil Zimní olympijské hry v Chamonix v roce 1924. Jen

návrat domů nebyl šťastný, protože se nakrátko za to se svoji první ženou rozvedl (Stehlíková, str. 19).

V Lidových novinách se postupně začaly objevovat fotografie, ať už portrétní, sportovní nebo ze společenského života, Sekora tvořil návrh na zápatí filmové stránky. V roce 1927 byl znovu poslán do Paříže, kde zažil Tour de France, ze kterého posílal zprávy a reportáže. Po příjezdu se redakce Lidových novin stěhovala do Prahy. Sekora se vyznačoval energickými kresbami napříč společností., od sportovců přes kulturní, hospodářský a politický život. S jeho činností souvisela i ilustrace tří knížek: Haló, redaktor Laufer!, Pučálkovic Amina, František Lelíček ve službách Sherlocka Holmese. V roce 1930 se oženil s Ludmilou Roubíčkovou a do roka se jim narodil syn, což byl dle Stehlíkové důvod se začít soustředit na dětskou tvorbu a díky tomu vznikl Ferda Mravenec (Stehlíková, str. 33, 34).

V roce 1941 Sekora dostal z rasových důvodů výpověď, jeho manželka byla židovka. A důsledky nesla veškerá jeho publikační a veřejná činnost. Před deportací do koncentračního tábora dal svoji ženu a syna pokřtít, i když sám nechoval ke katolické církvi vřelý vztah. Bohužel ani tohle nestačilo a Sekora byl v roce 1944 deportován do pracovního tábora v Kleinstein, jeho manželka byla poslána do Terezína. Později byl Sekora převezen do německého Osterode, kde byl jeho spoluvězeň mimo jiné i Oldřich Nový. Po válce se celá rodina znovu shledala, ale pracovní už nic nebylo jako dřív. Působil na volné noze, kreslil do Lidových novin a do časopisů Mateřídouška, Ohníček a Pionýr. V posledních letech trpěl revmatismem, v roce 1961 se u něj projevila porucha řeči. Oficiální uznání se mu dostalo v době, kdy nemohl pracovat. Diplom s titulem zasloužilý umělec obdržel v roce 1964, stejně tak Cenu Marie Majerové, kterou na návrh Společnosti přátel knihy pro mládež udělovat ministr kultury jednou za dva roky za životní dílo jednomu umělci. Zemřel 4. července 1967 (Stehlíková, Vařejková, str. 43, 46, 52, 150).

Pro moji práci je zajímavá informace, že Sekorův otec byl učitel, je zde vidět vztah k mravní výchově, která se projevila i při výchově jeho syna. „Některé názory na výchovu, které měl otec zcela principálně promyšlené, neuplatňoval jen v literatuře, ale i na mně. S dětmi jednal – jak říkal – jako s dospělými, starými tři, pět, deset let. Neměl jsem nezodpovězené otázky“ (Ondřej J. Sekora, 2003, citováno z knihy Ferda Mravenec: práce všeho druhu, str. 217). Druhé téma, které mě vzhledem k mé práci zajímalo, byl vztah Ondřeje Sekory k ženám. V kapitole Vzpomínání se k tomu tématu vyjadřuje jeho syn: „Jako většina synů, o vztahu svého otce k ženám moc nevím. Příliš jim nerozuměl a spíš u něho vystupovaly jejich méně

pozitivní vlastnosti – viz protivná Beruška ve Ferdovi. Nikdy si nepřipustil, že nebudou milovat příliš tvrdou karikaturu – s mou matkou se mu to přihodilo hned po již zmíněné svatební cestě, když po návratu zveřejnil v Lidových novinách karikatury všech účastníků. Vzpomínám si i na příznačnou historku s Marií Majerovou. Ta byla naší sousedkou na Hanspaulce, a otec, který byl v poslední dny války už doma z pracovního tábora a sám, si s ní vyšel za deště 5. května 1945 dívat, jak se staví barikády. Marie Majerová si vedla památník a otce požádala také o zápis. Ten namaloval scénu, kdy Ferda Mravenec s takovou dost kulatou broučicí pod deštníkem sledují, jak mravenci bijí škvory. Tlustá broučice a ještě se na revoluci jen tak kouká! Myslím, že nikdy zcela nepochopil, proč vztahy s Marií Majerovou silně ochladly“ (Ondřej J. Sekora, 2003, citováno z knihy Ferda Mravenec: práce všeho druhu, str. 115).

5.1. Seznámení se s hlavním hrdinou

Ferda Mravenec vznikl původně jako kreslený seriál a poprvé vyšel jako součást Lidových novin v roce 1933. Proč právě mravenec jako hlavní postava? Už v dětství se zajímal Sekora o drobný hmyz a v roce 1933 byly k dispozici překlady Maeterlinckova Života včel, Života včel a Života mravenců, což pomohlo rozšířit si obzory v tomto oboru. Navíc v této době už byla na světě kniha Broučci od Jana Karafiáta nebo Cvrček na cestách od Rudolfa Těsnohlídka. „Nícméně Ferda byl jiný než hrdinové uvedených dílek, byl to hrdina své doby. Byl činorodý, všechno uměl, všechno vymyslel, všechno spravil. Závodil v běhu, a vítězil skvělým časem i výborným stylem, dobře plaval, uměl se ohánět lasem a krotit koníky, utkával se v býčích zápasech, dokázal opravit rádio i anténu, byt měla podobu pampelišky, vymyslel složité stroje a hračky, organizoval slavnosti a také si dělal legraci, dokonce i z kamarádů. Měl zkrátka vlastnosti, jaké měli kluci, kteří byli jeho předpokládanými čtenáři,⁷ a rovněž některé trvalé klukovské vlastnosti, jež si uchoval sám autor“ (Stehlíková, str. 67). Jak kreslil autor Ferdu Mravence? Potřeboval vymyslet hrdinu pro mnoho příhod, musel být snadný k nakreslení, které nesmělo zabrat moc času, bylo nutné jednoduchými pohyby vystihnout výraz v jeho obličejí v dané situaci a jeho postava musela být dobře ohebná, aby

⁷Zde musím poznamenat, že v žádném jiném díle o Ondřeji Sekorovi či Ferdovi Mravenci jsem nenašla informaci, že by knížka Ferda Mravenec byla určen primárně chlapcům a ani sama autorka neuvádí informaci, z čeho při svém tvrzení vychází (můžeme předpokládat, že je to na základě toho, že hlavní postava je mužského pohlaví, že sám autor měl syna a že dle synových vzpomínek ženskému pohlaví příliš nerozuměl).

mohl zobrazovat všechny úkony, které pro něj autor vymyslel. Sekora věděl, že to bude mravenec, ale ještě nevěděl, jak jej nakreslí. Nakonec zvolil jednoduchý obličej, tělo z jednotlivých kuliček, které se dalo různě formovat a k tomu menší zadeček, aby jej netížil jako balvan. „Jenže figurka byla ještě příliš černá. Myšák Mickey nosí pro zpestření kalhoty. Mravenci by však kalhoty zakryly jeho drahocenný zadeček. Muselo to být něco jiného. Vymyslel jsem si nakonec puntíčkovanou kravatu. Schválně jsem jí ovšem udělal se špičkami, které se dají různě natáčet a zaměřovat a mohou všechny mravencovi pohyby doprovázet a zdůrazňovat stejně dobře jako zadeček“ (Ondřej Sekora, Úhor, 1939, citováno dle Blanky Stehlíkové, str. 68).

Později autor čerpal inspiraci i od svého syna. „Co se týče psaní: Jsem přesvědčen, že nestačí znát požadavky literatury, ... ale že je třeba také děti hodně, velmi hodně znát, s nimi i pro ně cítit, a na ně při práci taky myslet“ (Stehlíková, str. 75). Knížka byla u dětí velmi oblíbená, většinou to byla první kniha, kterou děti v první třídě četly samostatně. Knížku dostávaly děti na Vánoce nebo za vysvědčení (Stehlíková, str. 80). Sekorovi chodilo velké množství dopisů, řádově několik tisíců, největší potěšení měl z těch kolektivních, které chodily z nemocnic a sanatorií, často s podpisy dětí, někdy i s dodatkem doktorů, že jeho knížka Ferda Mravenec pomáhá léčit (Kovářík, str. 53). „Ferda Mravence je s velikou pravděpodobností nejúspěšnější kreslená postava, která se zrodila v českém kulturním prostředí a která je stále přítomná a živá“ (Prokůpek, str. 131).

6. Shrnutí

V teoretické části jsem se snažila především vysvětlit rozdíl mezi pohlavím a genderem, a popsat genderové stereotypy, které jsou v mé práci stěžejní. Je třeba si uvědomit, že rozdíly mezi muži a ženami, když pomineme ty biologické, jsou dány společností, která určuje, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“ (Vágnerová, str. 118). Muži a ženy jsou popsáni jako protikladné pojmy, muž je spojován s kulturou, žena s přírodou kvůli plození dětí a kojení. Muž je spojován s veřejnou sférou, žena s domácností a péčí o potomky. Podle Sandry Bem ve společnosti vládne androcentrismus, kdy muž je považován za standard, kdežto žena za odchylku, zdůrazňují se odlišnosti mezi pohlavími (Bem, str. 41). Již dvouleté dítě si uvědomuje svůj vlastní gender a gender druhých lidí a prostřednictvím socializace si vštěpuje, jak se má dle svého genderu správně chovat (Renzetti, Curran, str. 93). K rozvoji

této identity kromě jiného přispívají i dětské knížky, které většinou dost rozdílným způsobem představují dospělé jedince i děti obou pohlaví (Vágnerová, str. 118).

Také jsem v teoretické části představila autora Ondřeje Sekoru a jeho dílo, knížku Ferdy Mravence. Pro moji následnou analýzu byly důležité především informace týkající se jeho tvorby pro děti, jeho vztahu k dětem a ženám, protože velkému množství lidí je známá pozitivní postava Ferdy a negativní postava Berušky.

Pro následnou analýzu jsem použila pojmovou mřížku genderových stereotypů dle dvou různých autorů, kterou popisují v další části.

ANALYTICKÁ ČÁST

V teoretické části jsem představila základní pojmy, se kterými následně, v této části mé práce, pracuji a ze kterých vycházím.

1. Výzkumný záměr

Cílem analýzy dětské knížky Ferda Mravenec je zjistit, zda i zvířecí postavičky, které se v celé knize objevují, podporují typické genderové stereotypy a rozdíly v chování mezi pohlavími. Knižka je totiž určena dětem od šesti let věku (v tomto věku většina dětí zahajuje školní docházku a učí se číst).

Analyzovat budu trilogii, která poprvé vyšla roku 1962, která spojuje první vydání dílů Ferda Mravenec, Ferda Mravenec v cizích službách, Ferda v mraveništi. Pro Klub mladých čtenářů vydal jako svou 3734. publikaci Albatros, nakladatelství pro děti a mládež, v Praze roku 1972. Graficky upravil Jan Žbánek, odpovědná redaktorka Olga Štruncová, výtvarný redaktor Luděk Vimr, technický redaktor Pavel Rajský. Ze sazby písma Plantin vysadila a se 182 kresbami v textu vytiskla Severografia, n. p., Liberec. Náklad 185 000 výtisků. 4. vydání.

Jedná se o autorskou pohádku, která se v tomto případě vyznačuje podle Čeňkové „zvláštním spojením zvířecí antropomorfizující pohádky s přesně vykreslenými lidskými typy, nenásilného seznámení se skutečným životem hmyzu a postupů komiksu a animované grotesky“ (Čeňková, str. 139).

2. Průběh analýzy

Při vlastní analýze knížky jsem stála před otázkou, zda zpracovat každý jednotlivý příběh zvlášť, krátce popsat děj a zaměřit se na genderové rozdíly a stereotypy nebo naopak „nasypat všechny informace na hromadu“ a analyzovat zvlášť jednotlivé postavy z pohledu genderových stereotypů a stereotypů vlastností a činností. Vybrala jsem si druhou variantu, a protože jsem nemohla postupovat pouze intuitivně a sama se domnívat, zda jsou uvedené vlastnosti zvířecích postaviček považované za genderové stereotypy, jako metodu jsem zvolila pojmovou mřížku, kterou jsem použila pro identifikaci genderových stereotypů. Vycházím ze dvou autorů, a to Susan Basow⁸ a Hartmuta Karstena.⁹ Zároveň jsem byla při

⁸ Susan Basow je americká klinická psychologička zabývající se psychologií genderu.

analýza otevřená i dalším jevům, které se této mřížce vymykaly, v textu jsem je všechny uvedla, tudíž jsem postupovala i podle principu vnímání fenoménů „zdola“.

2.1. Metoda: Pojmová mřížka

Zvolila jsem již dva zmiňované autory a použila jimi uváděné ženské a mužské stereotypy (viz níže), čímž jsem vytvořila pojmovou mřížku, podle které budu při vlastní analýze zjišťovat, jak se dané stereotypy objevují či neobjevují v knížce Ferdy Mravence. Některé stereotypy se vyskytují pouze u jednoho z autorů, ale většina u obou, proto obě dvě tyto baterie vlastností sloučím do jedné a při práci s analyzovaným textem budu zjišťovat, jak jsou postavičky v příbězích pohlavně genderované.

Stereotypy dle Susan Basow¹⁰: Seznam schopností: Mužský pól je více žádoucí

Žena:

nikdy není agresivní
závislá
velmi emoční
nikdy neskrývá emoce
velmi subjektivní
velmi jednoduše ovlivnitelná
velmi submisivní
nemá ráda matematiku a vědy
velmi vznětlivá ...
velmi pasivní
nikdy nesoutěživá
velmi nelogická

Muž:

velmi agresivní
velmi nezávislý
nikdy není emocionální
téměř vždy skrývá emoce
velmi objektivní
nikdy není snadno ovlivnitelný
velmi dominantní
má rád matematiku a vědy
nikdy není vznětlivý ..
velmi aktivní
velmi soutěživý
velmi logický

⁹ Hartmut Karsten je profesor a psycholog na univerzitě v Mnichově věnující se tématu chování a vlastností s ohledem na pohlaví.

¹⁰ Studie genderových stereotypů proběhla v USA v letech 1960 až 1970, účastnilo se jí téměř 1000 mužů a žen a výsledek byl takový, že existuje silné přesvědčení o odlišných charakteristikách mužů a žen. Shoda byla nalezena bez ohledu na věk, pohlaví, náboženské vyznání, stupeň dosaženého vzdělání nebo manželský stav respondentů.

velmi orientovaná na domov
nešikovná v podnikání
velmi záludná
nezná cesty
snadno se zraní
není odvážná
těžko se rozhoduje
snadno se rozbřečí
téměř nikdy nevystupuje jako vůdce
není vůbec sebevědomá
nebývá agresivní
vůbec není ambiciózní
neschopná oddělit city od nápadů
velmi závislá
velmi marnivá co se týká vzhledu
myslí si, že ženy jsou vždy lepší než muži
s muži se nikdy nebaví upřímně o sexu

velmi světácký
velmi šikovný v podnikání
velmi přímý
zná cesty
nesnadno se zraní
velmi dobrodružný
snadno se rozhoduje
nikdy nebrečí
téměř vždy vystupuje jako vůdce
velmi sebevědomý
bývá agresivní
velmi ambiciózní
jednoduše oddělí pocity od myšlenek
nezávislý
nezabývá se svým vzhledem
myslí si, že muži jsou vždy lepší než ženy
s muži se baví o sexu upřímně

Expresivní znaky: ženské je více žádoucí než mužské

Žena:

Nikdy nemluví sprostě
Velmi upovídaná
Velmi ohleduplná
Velmi zdvořilá
Dobře si vědoma pocitů druhých – empatická
Velmi nábožensky zaměřená
Velmi se zajímá o svůj vzhled
Velmi dodržuje zvyky
Velmi tichá
Velmi silná potřeba bezpečnosti
Má ráda umění a literaturu

Muž:

Mluví sprostě
Není tak upovídaný
Všímá si jen sebe
Je hrubý
Nevšímá si pocitů druhých
Není nábožensky zaměřený
Nezajímá se o svůj vzhled
Je lajdácký v udržování zvyků
Velmi hlučný
Nemá potřebu bezpečí
Nemá rád umění a literaturu

Snadno dá najevo něžnosti

Nedává najevo něžnosti

(Basow, str. 20)

Harmut Karsten mluví o stereotypch pohlavních rolí a představuje nejobecnější přehled těchto vlastností:

Typická žena je podle jeho:

bezmocná
citově založená
emocionální
empatická
jemná
závislá
parádnice
milovnice dětí
mírná
nelogická
náladová
nesamostatná
pasivní
ohleduplná
pečlivá a opatrná
plná porozumění
povolná
přitažlivá a dráždivá
příjemná
přívětivá
senzibilní
slabá
soucitná
šarmantní
taktní

Typický muž je:

agresivní
autoritativní
bojovný
ctižádostivý
nezávislý
dobrodružný
aktivní
dominantní
neohrožený
nesnadno zranitelný
nezávislý
objektivní a věcný
odhodlaný
panovačný
odolný
odvážný až opovážlivý
racionální
podnikavý
přímý
racionální
realistický
rozhodný
sebejistý
rozvážný
sebevědomí

toužící po jistotě	schopný ovládní
zaměřená na rodinu	schopný
žvanivá	spolehlivý
závislá	statečný a smělý
něžná	velký a silný
poslušná	tvrdý
vyžadující ochranu	vůdce
nerozhodná atd.	vyrovnaný
	a – muži nepláčou (Karsten, str. 24, 25).

3. Ferda Mravenec

První díl s názvem Ferda Mravenec se skládá ze 17 kratších příběhů, které na sebe navzájem navazují a kde se seznamujeme s hlavní postavou Ferdy Mravence, která je už na začátku představena jako veselý chlapík, který se ničeho nebál, do každé práce se hned pustil a všechno dovedl, i když neměl vždycky štěstí na své straně.¹¹ Právě nebojácnost je považována za typickou mužskou vlastnost.¹²

3.1. Postavy

V jednotlivých příbězích se objevuje několik postav, já popíšu ty, kterým se autor víc věnoval, o kterých je v knize víc informací.

Chlapec, který šel sám lesem

Jedná se o první postavu, se kterou se při čtení knížky seznamujeme. Jde o malého hochu, který šel lesem, z čehož můžeme vyvodit, že byl nebojácný a statečný¹³, jinak by nešel sám. Přitom to je malý chlapec, který by sám v lese neměl být. A právě tento chlapec objeví ve velkém mraveništi naši hlavní postavu – Ferdu Mravence. Mimoto tam vidí i další mravence, každý něco dělal nebo něco nesl, spatřil také chůvu s malým děťátkem v peřince. - Tady je pěkně ukázané, jak je ženě přiřazena role matky a chůvy¹⁴, jak je žena neodmyslitelně spjatá

¹¹ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 5

¹²Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena

¹³ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena

¹⁴ Viz 2.2. Příklady genderových stereotypů dle různých autorů a typické ženské vlastnosti žen dle Hartmuta Karstena

s dětmi. I na obrázku je nakreslený mravenec v sukni a s boty na podpatcích, což jen potvrzuje stereotyp o tom, že ženy jsou parádnice.¹⁵

Ferda Mravenec

Ferda Mravenec je úplně poprvé představen jako křičící mravenec se šátkem kolem krku, ranečkem na zádech (raneček ve mně vyvolává pocit cestovatelství a samostatnosti, a samostatnost je vlastnost, kterou máme spojenou s mužským pohlavím¹⁶) a jehličím v rukou, na kterém jezdil v mraveništi jako na sáňkách. Na sáňkách si počínal velmi šikovně, je popsán jako „čipera mravence“, který „vytácel zatáčky“,¹⁷ což potvrzuje první stereotyp u mužů, a to ten, že se muži nepadno zraní.¹⁸

V jednotlivých příbězích jsou popsána Ferdova dobrodružství, když se ocitne sám mimo mraveniště.¹⁹ Sám si Ferda postavil dům a na dveře umístil nápis „Ferda Mravenec, práce všeho druhu“. - Tady můžeme vidět, že Ferda představuje typickou mužskou roli, kdy je samostatný, šikovný, obratný, pracovitý – což jsou vlastnosti, které jsou automaticky přiřazovány mužům. Navíc si „Ferda počínal v takové rychlosti, že by to ani včela nedovedla očima sledovat.“²⁰ Autor píše, že Ferda ani neplakal²¹, ani si nenaříkal, ale postavil se k problému čelem. Ale v další kapitole je potlačen jeden z genderových stereotypů a to ten, že muži nikdy nepláčou. Protože po té, co se Ferdovi koník, kterého se pokoušel ochočit, splánil a utekl, „Ferda šel domů, kde se dal do takového pláče, až usnul.“²² - Což znamená, že nezáleží na pohlaví, ale pokud je někomu něco líto, muži a ženy projevují emoce stejně. Jen v naší společnosti je už malý chlapec vychováván tak, že brečí jen holky a kluci jsou stateční.²³ „Nakonec se koník k Ferdovi vrátil a Ferda ho učil tahat vozík, kdy vozil i malé broučky, jen měl strach, aby nepadli pod kola vozu.“²⁴ Což zase znázorňuje Ferdu jako zodpovědného muže. Podruhé, co Ferda plakal, protože byl smutný, bylo tehdy, když mu Beruška ujela s koníkem a kočářem pryč. S Ferdovou šikovností se setkáváme v knize ještě

¹⁵ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

¹⁶ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

¹⁷ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 9

¹⁸ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

¹⁹ „V literárních dílech, v nichž je postavou muž, je příběh často koncipován jako putování, během něhož se hrdina aktivně střetává se světem“ (Morris, str. 46).

²⁰ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 15

²¹ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

²² Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 31

²³ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena

²⁴ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 32

několikrát, například když se mu podaří utéct z krabičky od zápalek, kam jej malý chlapec zavřel, nebo když panu cvrčkovi, svému sousedovu, opravil rádio. „Cvrček jen otočil knoflíkem a chytil Košice. Otočil dále, chytil Bratislavu. Otočil ještě dále a chytil Řím.“²⁵ Nebo když vyrobil dětem plošnice Růměnice hračky: „Lidičky, to Vám povídám, u jeho domku stál celý zábavný park. Úplně první, na začátku na pampelišce, byl kolotoč se sedátky na provázcích, s vozíčky, které se houpaly, s díží, která se točila, a s lodičkou, která se kolíbala.“²⁶ Ferda je také statečný a odvážný, protože se nebál vody a hned do ní skočil. Jak jsme řekli, genderové stereotypy jsou takové, že muž je statečný, silný, ničeho se nezalekne²⁷, což Ferdu vystihuje. Zároveň je Ferda technicky zručný, samostatný, dobrodružný. Ferdovi jsou ale připisovány i vlastnosti, které bychom považovali za typické ženské – byl citlivý a brečel, když byl smutný.

Pan Hlemýžď

S postavou pana Hlemýždě se také seznamuje na začátku příběhu. Jedná se o negativní postavu, protože Ferdovi nechce poskytnout přístřeší před deštěm a ještě na něj hubuje („Ty uličníku, ty bouchale! Ty loupežníku, ty zmoklý hasrmane, ty černý lajdáku! Klid se odsud, nebo budu křičet o pomoc! Jak se opovažuješ dobývat se do cizí chalupy?“)²⁸, což znázorňuje mužský stereotyp, že muži mluví sprostě a jsou hrubí.²⁹ V souvislosti s tím se v knize dozvídáme, že Ferda zůstal venku „jak zmoklá slepice“. - Tady stojí za povšimnutí, že pejorativní označení je spojeno s ženským rodem.

Beruška

Další postava je představena jako „nějaká slečna Beruška, napudrovaná, namalovaná a nastrojená, která přiletěla, stáhla křidélky pod krovky a chvíli si upravovala³⁰ šaty a dělala jakoby nic. Potom vytáhla zrcátko a upravovala si vlasy na čele.“³¹ – Vidíme, že Beruška je parádnice, která se zajímá jen o svůj vzhled. Zároveň je namyšlená, narcistní, záleží jí jen na

²⁵ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 22

²⁶ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 36

²⁷ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

²⁸ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 13

²⁹ Viz mužské stereotypy dle Susan Basow

³⁰ Viz ženské stereotypy dle Susan Basow a Hartmuta Karstena

³¹ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 19

sobě samé, což nevystihuje typický ženský stereotyp, zde autor přidává ženskému pohlaví další zápornou vlastnost navíc.

V dalším příběhu „lítala nad Ferdovou chaloupkou, několikrát se zatočila dokola, neřekla ani á, ani bé a zase odletěla pryč.“³² A opět se nechovala pěkně, Ferdu ani nepozdravila. Když se Ferdovi podařilo ochočit divokého koníka, na kámen kousek od něj přistála Beruška a upravovala³³ si šaty a jen se chichotala a na Ferdu vůbec nepromluvila. - Beruška je tu vylíčena jen jako parádilka, která se o nic jiného nestará. Taký u ní můžeme vidět další vlastnost, a to nevděčnost, která se projeví, když jí Ferda koníka i s vozíkem věnuje a Beruška odjede, aniž by poděkovala.

Beruška podle autora představuje parádivou namyšlenou ženu, takže zápornou roli. Ale nesejí na ni všechny ženské stereotypy, protože dle Basow žena není agresivní, což se o postavě Berušky říct nedá. V jedné kapitole chtěl Ferda Berušku překvapit a zezadu na ni vybafnout, Beruška se však polekala a začala na Ferdu nadávat a plakat a křičet („Ty kluku protivný, ty umazanče, já tě nemohu ani vidět! Klid' se odsud!“).³⁴ Za negativní mužský stereotyp je považována hrubost³⁵, která v tomhle případě sedí na Berušku. Nejen, že autor využívá u Berušky pouze negativní ženské stereotypy, ale využívá i negativní mužské. To ve mně vyvolává pocit, že ženy jsou hysterické, nepříjemné, nepřátelské, protože Beruška neměla žádnou kladnou vlastnost.

Beruška si navíc vymýšlela, že ji Ferda přepadl, žalovala na něj a lhala, přitom neměla žádný důvod, Ferda se k ní choval vždycky hezky. Tady mě zase napadá, že Beruška má představovat ženu, které není nic dobré, která je rozmazlená, kdežto chudák muž se může přetrhout, aby se jí zavděčil. Autor ji tu nazval zatrolenou³⁶ Beruškou.

Zajímavá je také poznámka, že u soudu byl taky hlemýžď, „ten ale neuměl tak dobře žalovat jako Beruška“.³⁷ - Což ukazuje, že ženy žalují a vymýšlí si, aby pošpinily muže. Beruška je v textu označena za rozkošnou a spouště mužům (broukům, komárům, mravencům) se líbila.³⁸

³² Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 25

³³ Viz ženské stereotypy dle Susan Basow

³⁴ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 43

³⁵ Viz mužské stereotypy dle Susan Basow

³⁶ Synonyma: zpropadený, ztrápený, ztracený, notný, silný, důkladný, pořádný

³⁷ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 46

³⁸ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

Pak ale poznali, jaká Beruška je a komáři ji oplatili její chování k Ferdovi a „udělali z bláta kuličky a naházeli jí je na záda, a jak Beruška plakala.“³⁹ - Beruška je opět znázorněna, jako rozmazlená dívka, která se rozbere při každé příležitosti.

Také je zajímavé si všimnout dvou věcí. Zaprvé je Ferda v knize představován jako pán, zatímco Beruška jako slečna, a to nesamostatná a závislá, protože na otázku, zda se se s Ferdou projede v kočáře, odpoví, že se musí nejdřív zeptat maminky. Což ale svědčí i o tom, že je poslušná (vnímáno jako pozitivní vlastnost).⁴⁰ Za druhé, Ferda má své jméno, ale Beruška nikoliv.

Vidíme, že Beruška je parádilka, je namyšlená, zlá, užalovaná, zahleděná jen do sebe, zároveň nesamostatná a závislá. Zároveň, stejně jako Ferda, neodpovídá zcela genderové představě ženy, protože dle Basow je žena zdvořilá a ohleduplná, což Beruška není ani v jednom případě – nepozdraví, Ferdu uráží, je na něj zlá.

Ploštice Růměnice a její děti

S plošticí Růměnicí se setkáváme tehdy, když Ferda opravil panu cvrčkovi rádio a jí se velmi líbila Ferdova práce, ale styděla se jej oslovit. Stydlivost a neschůplost je opět vlastnost připisovaná ženám.⁴¹ - Kdyby autor použil tvora mužského rodu, např. brouka, taky by se styděl?

Růměnice měla plno dětí, ale žádné peníze, za které by dětem nakoupila hračky. – Tady vidíme, že se žena objevuje tradičně v roli matky spousty dětí, tak jak psal Hartmut Karsten⁴². V knížce je několikrát uvedeno, že se ploštice červenala a styděla. - Zde autor využil vnější podobnost – červenou barvu ploštic - s projevem studu. I když ani v jedné baterii vlastností není uvedeno, že by za genderový stereotyp byla považovaná stydlivost, nabízí se tuto vlastnost spojit se ženou, protože muži jsou obecně považováni za sebevědomé a sebejisté.⁴³ U mužů bychom si mohli červec také vykládat jako projev agrese a naštvanosti.

A nebyla stydlivá pouze ona, ale i malé ploštičky: „Kovářici s čmeláky se pustili do tance s červenými ploštičkami. Ach, ty se styděly a červenaly se ještě více, ale daly si říci a točily se

³⁹ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

⁴⁰ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁴¹ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

⁴² Co se týká zobrazení dospělých žen, ve většině knížek vystupují jako matky (Karsten, str. 70).

⁴³ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

jako čamrdičky.⁴⁴ V souvislosti s ploštičkami můžeme vidět ještě jeden stereotyp a to je spojení žen s úklidem.⁴⁵ „Hosté si tedy všichni pěkně podali ruce a odcházeli domů. Jen ploštičky zůstaly a uklízely.“⁴⁶

Brouk Pytlík

Vyrůstal v zábradlí kina Osvěta⁴⁷, ve kterém shlédl Chaplina⁴⁸ a plno dalších filmů, ze kterých byl tak přechytračený, že každému radil a každého poučoval. Přitom sám byl nešika a nemotora. - Tady je ukázáno, že přece jenom ne každá mužský je nutně manuálně zručný (což je i v běžném životě). Přesto Brouk Pytlík nepředstavuje zápornou roli, protože nic neničí a nikomu neublíží vědomě. Musíme si všimnout, že i Brouk má své jméno, na rozdíl od Berušky.

V souvislosti s broukem Pytlíkem je zajímavé, že se jedná o velmi známou postavičku, přitom v této knize se objevuje minimálně a většina děti jí zná přímo z příběhu brouka Pytlíka.

Další postavy

V první knize se kromě hlavních postav seznamujeme i s dalšími postavami z řádu hmyzu. „Na louce bzučely kobylky, poletovaly modré a zelené mušky, hezcí broučci tancovali, kvítka se smála, byl tam taky věhlasný provazník mistr pavouk s tlustými provazy. Přišli se podívat brouci, malé mandelinky, berušky, kovářík, krasavec svižník, šedivý ovád, dva komáři a čmelák.“ - U mandelinky je přídavné jméno malé, což vyvolává pocit nesamostatnosti. Na druhou stranu u kobylky je napsáno, že byla pro každou švandu, což je pozitivní vlastnost. „Také se přišel podívat šibal podšitý – střevlík.“ Opět spojení šibal podšitý vyjadřuje mazanost a chytrost, která je zase spojena s mužským rodem. „Poslouchal motýl, ještěrka. A taky se tu objevují kovářici (kovářici Ferdu zachrání od nezaslouženého výprasku), dva báječní řemeslníci.“ Vidíme jasně genderově rozdělené role: kovářík – muž – manuálně zručný, cvrček – muž – bohatý⁴⁹, ploštice – žena – děti. „Sešli se zlaté mušky, broučci s červenými, modrými, fialovými fráčky, mandelinky se strakatými puntíčky, paní včela

⁴⁴ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 56

⁴⁵ Středem ženina byla kuchyň, hospodyňka z předměstí byl snový ideál (Oates-Indruchová, str.)

⁴⁶ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 60

⁴⁷ Je zajímavé, že autor zde používá výrazy, které děti nemohou znát.

⁴⁸ Je zajímavé, že autor zde používá výrazy, které děti nemohou znát.

⁴⁹ Ženy jsou obecně chudší než muži (Renzetti, Curran, kapitola Důsledky pracovní segregace na základě pohlaví)

napudrovaná celá žlutým pylem. Dole se tlačili obyčejní brouci, umazaní, uprášeni, červi a žížala.“⁵⁰ Objevuje se i zlatohlávek, chvalně známý rozhlasový zpěvák. - Jak muži, tak ženy mají často nějaké přídavné jméno, ale pouze u ženského rodu je ne vždy v kladném slova smyslu. Včela je napudrovaná, což souvisí zase s vlastním vzhledem a s vizáží. Další postavy v knize jsou: můra a chroust, komáři (které mrzelo, že se dali od Berušky navést a vypovídali u soudu proti Ferdovi. Jako omluvu Ferdovi zahráli na slavnosti), broučci, vážky a šídla, brouk roháč, brouci ušáci, čmeláci s medovinou a svatojánské mušky, které svítily až do rána. Seznamujeme se i s „pavoučkem Poutníčkem, s chlapíkem ve fráčku a cylindrem, který ostatní bavil svými kouzly a který zapletl vzducholod' na tenounkých provázcích.“⁵¹

3.2 Situace

Pro muže je typické místo tržiště, kde se setkávají s ostatními muži, zatímco typické místo pro ženy je domov. Ale i prostor uvnitř domu je rozdělen dle pohlaví. Krb, jakožto střed domu, je považován za mužskou část, pro ženy je potom za typické místo považován chlév, zahrada, kuchyň (Bourdieu, str. 13). Dle tohoto rozdělení nemůžu ve vybrané dětské knížce analyzovat výskyt mužských a ženských postav, protože veškerý děj se až na výjimky, např. kapitola u soudu, odehrává venku – na louce, u rybníka, v lese.

3.3. Shrnutí

Když to shrneme, mužských postav se v textu objevuje víc.

Zástupci ženského pohlaví:

Berušky, kobylky, mušky a zlaté mušky, mandelinky, ploštice Růměnice s ploštičkami, ještěrka, včela, žížala, vážky (s výjimkou Berušky a Růměnice se jedná o postavy, které jsou v knížce zmíněny, ale není k nim uvedena větší charakteristika, totéž platí i u mužských postav, s výjimkou postav, které jsem popsala).

Zástupci mužského pohlaví:

Chlapec, Ferda Mravenec, brouk Pytlík, Hlemýžď, broučci, pavouček provazník a Poutníček, kovářici, šídla, komáři, svižník, ovád, čmelák, střevlík, motýl, brouk Roháč, ušáci, zlatohlávek, červi

⁵⁰ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 48

⁵¹ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 57

Ferda Mravenec je doopravdy vykreslený jako hrdina, kterého si musí každé dítě oblíbit. Splňuje všechny genderové předpoklady správného hrdiny, stejně tak genderové stereotypy. V celém textu jsme se pouze jednou setkali se situací, která se vymykala stereotypům, a to bylo tehdy, když Ferda plakal. Naopak je smutné, že jediná výraznější ženská postava, postava Berušky, je záporná. Holčičky nemají v knížce postavu, s kterou by se mohly ztotožnit, žádný vzor dobrého chování, protože ploštice Růměnice je několikanásobná matka a není brána jako holčičí hrdinka. Což nám potvrzuje to, co psal ve své knize Hartmut Karsten o zobrazení žen.⁵²

4. Ferda v cizích službách

Druhý díl se skládá celkem z dvaceti kapitol, ve kterých opět budeme sledovat Ferdovo dobrodružství a seznamovat se s dalšími hmyzími tvory, které autor krásně popsal.

4.1. Postavy

Opět jsem k popisu vybrala ty postavy, o kterých se autor více rozepisuje, o kterých jsme se dozvěděli v textu něco zajímavého.

Červení mravenci

S červenými mravenci se seznamujeme ve stanovém táboře blízko u lesa a vody. Všichni mravenci měli svá jména, jako Jirka, Běďa, Karlík, Láďa. Jedná se o klasická chlapecká jména, což se objevuje poprvé. Mravenci byli aktivní a samostatní (sami se myli, sami uklízeli), i když nebyli ještě dostatečně rychlí, silní a vynalézaví, oproti jejich veliteli, který si uměl se vším poradit. Mravenci byli vedeni k tomu, aby si sami stlali postele, zametali před stanem, nosili dřevo, vařili a čistili boty. - Přitom vaření a úklid domácnosti je považováno za ženskou práci, tak zde vidíme mužskou samostatnost a můžeme vyjít z autorovy Sokolské minulosti, kdy už jako student cvičil v Sokole.

Kmotr čmelák

Čmelák byl huňatý, strakatý, chmýřím porostlý kmotr s velikou trumpetou kolem krku, který hledal trubače do čmeláčího hnízda. Sám se nechal najmout do služby, aby budil čmeláky, ale

⁵² „Co se týká zobrazení dospělých žen, ve většině knížek vystupují jako matky. Pokud se jedná o ženy pracující, jsou mladší a svobodné a bezdětné“ (Karsten, str. 71)

práce jej nebavila. Hledal sladkou šťávu, kterou chtěl všechnu sám vypít⁵³, a u toho se velmi předváděl. Lezl na květinku pozpátku, šplhal rukama. „Vsaď se, Ferdo, že se na tu květinku vyšplhám jen tak rukama!“⁵⁴ – Vidíme, že čmelák je soutěživý.⁵⁵ Potom usnul a vzbudili jej až hasiči, kteří si jej spletli s ohněm.

Ferda Mravenec

Ferda v celém druhém příběhu vystupuje jako nesvobodný⁵⁶, jako pracovní síla, kterou si někdo koupí a komu musí následně sloužit. Čtenář se ale díky tomu seznamuje s dalšími hmyzími tvory a může vidět, že Ferda si za každé situace poradí, což ještě podtrhuje jeho hrdinný obraz a jeho dobrodružnost, statečnost, podnikavost a světáckost.⁵⁷ Vystupuje v pozici typického muže nižší třídy a to z důvodu, že je považován za cizince.

Opět autor píše o Ferdově šikovnosti, např. když stavěl dětem chrostíka domečky, dokonce si dokázal poradit s tím, že děti trávily většinu času pod vodou. Když nemohl pod vodu, vylákal larvičky na břeh tak, že začal vykládat pohádky. Zvědavé larvičky vylezly z vody, aby mohly poslouchat a Ferda si je přitom všechny změřil. - Autor se zmiňuje o jedné larvičce, která chtěla mít všechno nejkrásnější, nejmilejší, nejvystrojenější a Ferda jí tedy postavil letohrádek s verandou a výklenky s vyhlídkami a vzadu měla bílý dívčí pokojíček se záclonkami. Larvička je ženského rodu a je spojovaná s vnitřkem domu. V poslední kapitole se z larviček stanou dospělí brouci chrostíci, ale larvička je ženského rodu a je tu opět spojení s důrazem na oblékání a vizáž, protože byla rozhlášena všem zprávou, že se larvičky chystají vylézt ze svých domků ve zcela nových šatech.⁵⁸

Z pohledu genderu je zajímavé, jaké pohádky jim Ferda vyprávěl. První pohádku Ferda vykládal o jednom chlapečkovi, který chytal chrousty, ale byl nepozorný a nepořádný, tak mu všichni utekli. Autor si opět jako hlavní postavu nějakého příběhu vybral chlapce, na druhé straně měl chlapec i negativní vlastnosti. V dalším příběhu se seznamuje čtenář s housenkou, kterou autor nazývá fintilkou⁵⁹ a která si každý den česala svoje chloupky, vázala si do nich pentličku a nemluvila o ničem jiném než o módě. Když byla větší, začala si plést kabátek, ale

⁵³ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁵⁴ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 71

⁵⁵ ⁵⁵ Viz mužské stereotypy dle Susan Basow

⁵⁶ „Mužská svoboda je drama, které se dotýká souboru společenských, politických a morálních aktivit, zatímco pro ženu svoboda neznámá nic jiného než výběr nejlepšího manžela“ (Morris, str. 47).

⁵⁷ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

⁵⁸ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁵⁹ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

nevěděla, jakou barvu nebo vzor pro kabátek zvolit. Opět vidíme spojení ženy a módy.⁶⁰ Podle toho, jak autor popisuje housenku, vidíme, že nic jiného nedělala, ničím jiným se nezabývala. Když to přenesu do běžného života, děti si můžou myslet, že tatínek je ten, který všechno opraví, všechno zařídí a maminka se pouze stará o svůj vzhled. Stejně komentář cvrčka: „Já se vám divím, paní, že si děláte tolik starostí. Copak nevidíte na mně, jak je černá barva elegantní? A to byste v ní měla teprve vidět mou manželku!“ Jako kdyby autor říkal, že nejdůležitější je, jak žena vypadá, to ostatní je vedlejší. Navíc celý příběh končí tak, že se parádívá housenka neproměnila v motýla, ale v noční můru, která lítá jen po tmě, tudíž je jedno, jakou barvu má. Další pohádku, kterou Ferda vyprávěl, byla o bleše, která se chtěla aspoň na nějaký čas proměnit v člověka. Když se naučila chodit, kouzelník ji proměnil v chlapce. - Nabízí se otázka, proč blechu neproměnil v děvče. Po třech letech se proměnila zpátky v blechu a všechno co zažila jako chlapec, vyprávěla ostatním blechám, které ji záviděly. Tady je zajímavé se zamyslet nad slovem závist. Sice jsem na toto slovo jako genderový stereotyp v přečtené literatuře nenarazila, ale o ženách se říká, že jsou závistivé, navzájem si závidí manžele, peníze, dovolené, oblečení. Spojením s muži o této vlastnosti často neslyšíme.

Střevlík Masorád

Střevlík Masorád chodil v loveckých kamaších, sedmimílových botách, přes rameno měl přehozenou pušku a na zádech se mu houpala taška s náboji. Byl to starý mládenec⁶¹ a každou noc chodil na lov.⁶² Když Ferda jednou omylem z pušky vystřelil, Střevlík se rozčiloval a říkal, že „pořádný člověk ani prázdnou pistolí, ani prázdnou puškou na nikoho nikdy nevystřelí“⁶³. - Považoval Ferdu za hloupého. Tady vidíme, že i když postavíčky v knížce jsou hmyz, sami sebe považují za lidi, proto zde můžeme pozorovat genderové stereotypy.

⁶⁰ Většina mužů chce, aby jejich partnerka byla pěkná, aby jej reprezentovala navenek, ale když žena mluví o oblečení a o módě, je to vnímáno špatně.

⁶¹ „Lexikografové uvádějí, že jakmile se určité slovo nebo termín začne spojovat se ženou, často získá sémantické vlastnosti, které odpovídají sociálním stereotypům a hodnocením žen jako skupiny“, např. muž – mužatka, starý mládenec – stará panna.

⁶² „Teorie o původu a vývoji genderových rolí, kterou zastávají strukturální funkcionalisté, je známá pod názvem *teorie člověka-lovce*. Břímě bezbranných mláďat znemožňovalo samicím volný pohyb v terénu a samci se tak stali výlučnými živiteli“ (Renzetti, Curran – str. 25). Spojení muž-lovec souvisí s lovem zvěře, tudíž se zajišťováním obživy. Až na druhém místě si pod tímto spojením můžeme představit muže jako lovce žen.

⁶³ Zde autor nenásilně projevil svůj antimilitarismus a dával dětem poučení pro život, kdy věřil, že od střevlíka kázání pozorněji vyslechnou a přijmou (Stehlíková, str. 82).

Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 77

Ferdovi bylo u střevlíka dobře, ale jen do chvíle, kdy si střevlík domů přivedl nevěstu. Při uklízení před svatbou dostala paní střevlíková hlad a vrhla se na Ferdu, kterému se naštěstí podařilo utéct, ale u střevlíka už nemohl zůstat, protože by ho paní střevlíková snědla. - Zajímavé je, že ačkoliv byla ještě před svatbou, už je nevěsta nazývaná jako paní. Druhá zajímavost je ta, že střevlík, i když to byl také velký jedlík, dokázal potlačit své pud⁶⁴ a nikdy neměl chuť Ferdu sníst. Ale paní střevlíka se na Ferdu vrhla hned během prvního dne, jako kdyby si neuvědomovala, že je to člen domu, kterým jim pomáhá – večer chodíval na čekanou, pilně nosil pušku i brašnu a vzorně aportoval, dělal pořádek doma.⁶⁵ Přijde mi, že tímto chtěl autor naznačit, že muž jedná racionálně, dokáže se ovládat, kdežto žena nikoliv. A racionálnost je považována na mužskou vlastnost.

Potápník Straširybka

Strýci Straširybka, který celý den pumpoval vzduch pod vodu, aby se mohl potápět, měl tři veselé holčičky v podivných koupacích šatičkách. V souvislosti s ženským pohlavím se objevují slova jako rozpustilý, roztomilý, veselý. Lze spekulovat, že kdyby se jednalo o syny, byla by zde použita jiná přídavná jména (např. statečný, šikovný, velký,...).

Mravenci

Jednoho dne se objevili dva podivní poutníčci, vypadali jak brouci kapucínci, ale když si sundali kapuce, byli to černí mravenci, kteří přišli Ferdu vysvobodit. Přesto když se situace vymknula kontrole, mravenci utekli, což odporuje genderovému stereotypu, že jsou muži neohrožení a velmi dobrodružní. Zanedlouho se objevují mravenci znovu, tentokrát vypadali jako brouci páteřníčci, měli dlouhé černé taláry a malé čepičky s tykadly, bohužel ani na podruhé se jim Ferdu nepodařilo zachránit.

Mrakovlev Neviňátko

Vypadal jako drobné šídlo, ale o šídlo nešlo, říkalo si Mravkolev Neviňátko a měl syna, což byl strašlivý netvor s hroznou tlamou a ostrými kusadly, který se jmenoval Ťutínek. - V říši hmyzu se jedná o realitu, mravkolev má nebezpečné dítě. A autor mu přiřkne pohlaví na základě

⁶⁴ Viz mužské stereotypy dle Susan Basow

⁶⁵ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 79

mužských stereotypů – agresivní, velký, silný, neohrožený.⁶⁶ Vidíme rozdíl mezi dcerami a synem (viz dcery od potápníka Straširybky).⁶⁷

Chrostík

Další postava, která se v příběhu objevuje, je postava táty chrostíka, vedle kterého bydlel strejda chrostík, děda chrostík a kmotr chrostík. Není zde zmíněna žádná ženská postava. A táta chrostík měl několik dětí, o které se staral. - Tuto postavu můžeme srovnat s postavou matky Růměnice z předešlé knihy, která taky měla spoustu dětí. U chrostíka ale není žádná zmínka, že by se styděl nebo že by neměl peníze, jak tomu bylo u plošnice. Co je zajímavé, je to, že se opět objevují mužské role, a tentokrát dokonce v roli otce. V této souvislosti mě napadá, že chrostík v příběhu Ferdu zachrání před zuřivým Ťutínkem, proto autor použil postavu mužského rodu.

Další postavy

V knize se objevuje hasičský vůz tažený červenými sarančaty, na voze byli také prskavci. Dále se autor zmiňuje o cvrčcích, poplašených vodoměrkách.⁶⁸ V poslední kapitole se dozvídáme, že zlatoočky přišly oblečené jako družičky s věnečky na hlavách a s košíčky květin v rukou. Přišlo několik motýlů v tak nádherných šatech, že se za nimi všichni otáčeli a zlatohlávci, kteří byli tak navoněni, že se to ani neslušelo.⁶⁹ Dále čteme, že mšice prodávaly sladkou šťávu na osvěžení, včely nosily medové koláče a vosy si otevřely celý krámk a cukrovím. Taky zajímavá souvislost, protože podle Hartmuta Karstena je číšnice a servírka považována za typické ženské povolání. Naopak co se týká zástupců mužského pohlaví, tak několik pavoučků cvičilo na provazolezeckém laně, ani pod sebou neměli záchrannou síť.⁷⁰ Jde vidět, že mužské pohlaví je obecně považováno za silnější, šikovnější, ničeho se nebojí. „Svižníci závodili v běhu o ceny s černými kvapníky a dřepčící se předháněli s blechami ve skoku.“⁷¹ Taky se dozvídáme, že tlustí chrobáci se potýkali v řeckořímských zápasech. Při narození

⁶⁶ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

⁶⁷ O odlišných vlastnostech u chlapců a dívek píše Marie Vágnerová i Hartmut Karsten

⁶⁸ Vodoměrky jsou ženského rodu a je u nich použit spíše negativní přívlastek

⁶⁹ Vidíme, že se i motýl, jak představitel mužského rodu, stará o svůj zevnějšek a chodí upravený. Poznámka u zlatohlávků, kteří byli převoněni, může znamenat, že se u muže nehodí, aby tak voněl, že toto je žádoucí pouze u žen. Na druhé straně toto tvrzení z této poznámky jednoznačně nevyplývá a můžeme to taky vnímat tak, že je jedno, o jaké se jedná pohlaví, ale všeho by se mělo používat s mírou.

⁷⁰ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena a Susan Basow

⁷¹ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdý Mravence, str. 115

chrostíků, na které se přišli podívat i kováříčci ve fráčcích⁷², zahřměly slavnostní fanfáry trubců, brundibárů a bručáků, zpíval pěvecký sbor bílé oblečených komárů a bzučela moucha, kterou museli ostatní okřiknout. – Bzučení se v tomto případě dá považovat za mluvení a ženy jsou považovány za žvanilky, což je negativní ženský stereotyp.⁷³

4.2. Situace

Na začátku příběhu se ocitáme ve stanovém táboře plného malých červených mravenců s jedním velitelem. Jednalo se o čistě klučičí⁷⁴ tábor, kde nebyla ani jedna holka. - Nabízí se otázka proč? Proč nebyla v táboře žádná děvčata? Je důvod takový, že by se o sebe nedokázala postarat, že by se jim stýskalo po rodičích? Že nejsou dost odvážná?⁷⁵ V další kapitole autor píše, že „tatínkové a maminky poslali mladé rezavé mravence do tábora, aby se tam otužovali, cvičili, aby se naučili poslouchat, pracovat, hrát divadlo a uklízet po sobě.“ Další děj se odehrává opět na veřejném prostranství – u rybníka, na louce, tudíž opět nelze analyzovat výskyt postav, tj. zda se ženské postavy objevují uvnitř domu a mužské postavy na veřejnosti.

4.3. Shrnutí

Když to shrneme, mužských postav se v textu opět objevuje víc.

Zástupci ženského pohlaví:

larvičky, housenka, blechy, paní střevlíková, holčičky, vodoměrky, zlatoočky, včely, vosy, moucha

Zástupci mužského pohlaví:

Ferda Mravenec, červení mravenci s velitelem, čmelák, sarančata, prskavci, chlapeček, cvrček, kouzelník, střevlík, potápník, černí mravenci, Mravkolev Neviňátko a jeho syn, táta, děda a kmotr chrostík, motýli, zlatohlávci, pavoučci, svižníci, dřepčící, kováříčci, trubci, brundibárové a bručáci, komáři

Ve všech případech vidíme rozdělení genderových rolí a podporování genderových stereotypů.

⁷² Odporuje mužskému genderovému stereotypu, že o sebe muži nepečují, že jim nezáleží na vzhledu.

⁷³ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁷⁴ Jak jsem již zmínila, Stehlíková uvádí, že předpokládanými čtenáři jsou chlapci, ale neuvádí proč. A ani jinde jsem tuto informaci nenašla, sám autor vždy mluvil o svých čtenářích jako o dětech, nespécifikoval ani jedno pohlaví.

⁷⁵ Viz ženské stereotypy dle Susan Basow

5. Ferda v mraveništi

Poslední část také obsazuje 20 příběhů, které se odehrávají v mraveništi.

5.1. Postavy

Ferda Mravenec

I ve třetí knize se dočítáme o Ferdově chytrosti a mazanosti, když např. přelstil včely, když si vyrobil brnění z medu. Nebo když chytil zručně na laso stonožku, ze které si pomocí kartáčů, pomatel a hadrů vyrobil čistící stroj. Dokonce byl tak šikovný, že když mu i s kartáči utekla, znovu ji našel a chytil. „Ani byste nevěřili, jak se hloupá stonožka dala napálit a opravdu couvala přímo do mraveniště.“ – Druhý případ (v prvním případě se jedná o znakoplavku, viz níže), kdy je postava ženského pohlaví označena za hloupou. Ale setkáváme se i s Ferdovou chvástavostí. „To jsem si všechno nakrájel a slepil ve včelím hnízdě,“ chlubil se Ferda. Zároveň je Ferda všemi v mraveništi považován za hrdinu.

Ferda vždycky zachránil situaci, např. když zahrál pro malé děti divadlo - vykládal pohádku o Jeníčkovi a Mařence, postavičky znázornil pomocí šátků, zelený šátek byl Jeníček, modrý Mařenka. - Nevidíme stereotypní rozdělení barev, Mařenka není znázorněna červeným ani růžovým šátkem.

Nebo když chytí mšice, které dávají mléko a kterým následně krmí malé mravence. Dokonce Ferda vyrobil tzv. „Mšicostroj“, díky kterému se rozváželo mléko po mraveništi. Nebo pro všechny novomanželé uspořádal svatební cestu po mraveništi. – Ferda byl tvůrčí a aktivní.⁷⁶ Ferda si také umí sjednat pořádek a s druhými se vypořádat a dát jim co proto. Např. potrestal Trumbelínka na to, že budil škvrňata a kuklíny a že Ferdovi, i když omylem, natloukl.

Znakoplavka

Dravá znakoplavka, která Ferdovi a jeho kamarádům překousla loď, ale ti stihli včas uplavat pryč. „Ať si tu loď, hloupá, nechá. Ať si kouše prázdné dřevo. Nás tam už nenajde.“ I když jsme v knize viděli několik tvorů, kteří chtěli Ferdu sníst, nikdy nebyl žádný z nich označen na „hloupého“, až znakoplavka, tvor ženského pohlaví, a později stonožka.

⁷⁶ Mužské stereotypy dle Susan Basow a Hartmuta Karstena.

Paní včela

Včela hrála s mravenci kuličky, ale ti si všimli, že u hry podvádí, svoji kuličku nohou vždy přišoupla víc k důlku. A když se dotčení mravenci ozvali, dostali ještě od včely pohlavek. - Opět vidíme spojení negativní vlastnosti spojené s ženským pohlavím.

Další mravenci

V mraveništi byli i další mravenci, autor zmiňuje Kuřihláska, který mluvil vysokým hlasem, protože když hasil hořící zápalku, připálil si jazyk. Nikdo se mu ale v mraveništi nesmál, i když všichni věděli, že nemluví jako ostatní. Kuřihlášek je označen za rozumného mravence.⁷⁷

Další postava je Trumbelínek, kterého autor popisuje jako trošku hloupoučkého, ale hodného mravence, i když zvědavého, takového šťouru, který všude vleze, do všeho strká prsty a pořád jej někdo musí okřikovat. – Vidíme, že mravenec je velmi aktivní, což by mělo být hodnoceno kladně, protože chlapci jsou vychováváni k tomu, aby byli činorodí.⁷⁸

Mravenec Nožička byla zase nejlepší skokan mraveniště. Dále byli v mraveništi zedníci, dělníci, tesaři, zahradníci. – Jedná se o typické mužské profese.

Chůvičky a děti

V mraveništi byly i malé děti, caparti, o které se staraly chůvy.⁷⁹ A ty s nimi chodily ven na sluníčko, ale vždy je musel doprovázet i nějaký mravenec, který dával pozor, aby se jejich poklad neztratil. „Stačí se jen zapovídat a neštěstí je hotovo.“⁸⁰ – Ženy jsou obecně upovídanější než muži, což souvisí i s tím, že dávají častěji najevo svoje city a emoce. Přitom jednou poslali s chůvičkami na louku ne zrovna chytrého mravence Kuřihláska. Ten si všiml, že jedna kukla má křídla a zavolala chůvy. Mezitím někdo ukradl zbylé kukly. „Proč jsi nás volal?“ plakaly. „Budeme na tebe žalovat.“⁸¹ S ženským pohlavím je spojena další negativní vlastnost – žalování.

V jiné situaci, když se zrovna chůvičky nestaraly o děti, rozdělovaly na svatbě koláče, cukrovinky, obložené chlebíčky, bonbóny s ovocnou nádivkou, limonádu, čokoládu,

⁷⁷Viz mužské stereotypy dle Susan Basow

⁷⁸ Viz mužské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁷⁹ „Za „přirozenou“ ženskou tvořivou aktivitu se považovaly činnosti soustředěné kolem rození dětí a jejich výchova a za „náležitou sféru“ působnosti žen domácnost“ (Morris, str. 57).

⁸⁰ Viz ženské stereotypy dle Hartmuta Karstena

⁸¹ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 157

malinovku a oranžádu, slané tyčinky a preclíky a doběhly ještě pro zmrzlinu, šlehačku, turecký med a burské oříšky.⁸²

Královna

„Její vznešená postava byla oděna královským rouchem a dlouhou vlečkou. Na krku měla řetěz z úlomků krovek nejkrásnějších brouků a na hlavě korunu z barevných šupinek motýlích křídel. Po obou stranách stály její komorné.“⁸³ V souvislosti s ženou se mluví o jejím vzhledu, ne o jejích schopnostech (např. by mohla být uvedena informace, kolik za život porodila mravenců, jak má velké mraveniště, atd.).

Další postavy

Kromě zmíněných postav, které autor víc popisuje, se v této knize objevují především mravenci – už kvůli místu, kde se příběh odehrává. Jedná se o mravence z Ferdova mraveniště, ale i o mravence cizí. Na konci knihy se objevují nevěsty a ženiši, nemáme k nim ale více informací. Na začátku knihy je zmíněna postava rybičky, která se třásla strachy – ženská postava a je spojovaná s bojácností.⁸⁴

5.2. Situace

Už podle názvu třetí knížky se děj odehrává v mraveništi, což byl vysoký kopec z jehličí, kde se míhali zedníci, tesaři, chůvy, lovci, cestovatelé a učedníci, měla tam komnatu královna. Měli světlnici siláků, což byli mravenci mužského pohlaví, také komoru, kde spali mravenci s největšími kusadly, aby v případě ohrožení mraveniště bránili. Když byla v mraveništi špína, nastoupili zametálové. Což je zajímavé, protože s úklidem jsou spojované ženy.⁸⁵ V mraveništi pracovaly i nemocniční sestry, komorné⁸⁶ a chůvičky, které se staraly o čerstvě vylíhnutá vejce v miminkárně. Tady už vidíme, na rozdíl od předchozích dvou knížek, rozdělení prostoru a situací dle pohlaví. Mužské postavy měli svoje komory, kde spali či

⁸²Krb, jakožto střed domu, je považován za mužskou část, pro ženy je potom za typické místo považován chlév, zahrada, **kuchyň** (Bourdieu, str. 13). Tím pádem jsou ženy spojené i s vařením.

⁸³ Sekora, Ondřej – Knížka Ferdy Mravence, str. 161

⁸⁴ Ženské stereotypy dle Susan Basow

⁸⁵ V knížce Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti (Havelková, Oates-Indruchová), konkrétně v kapitole Normativní podoby manželství v předlistopadové populárně-naučné literatuře se dočteme, že známý sexuolog Radim Plzák dokonce tvrdí, že ženy uklízí rády, že je přirozené, že ženy jsou v rolích hodpodyň.

⁸⁶ „Ženy jsou zobrazované v tradičních ženských povoláních, jako jsou sekretářky, zdravotní sestry, stevardky, servírka, uklízečky, chůvy a ošetřovatelky, atd.“ (Karsten, str. 77).

pracovali. Ženské postavy jsou zobrazovány ve společnosti dětí a v místech nazvaných jako miminkárna.

5.3. Shrnutí

Ženské postavy:

znakoplavka, rybička, včela, stonožka, chůvičky, nemocniční sestry, mšice, královna, komorné, mladé kobylky

Mužské postavy:

Mravenci, cvrček, čmelák, brouček, střevlík

Vidíme, že ve třetí knize je zmíněno víc postav ženského pohlaví, ale v textu se objevuje plno mravenců, kterým sice autor nedal žádná jména, ale vystupují jako aktivní postavy, tudíž je v příběhu opět více mužských postav.

6. Shrnutí analýzy

Analyzovala jsem jednu z nejznámějších dětských knížek – Ferdu Mravence - která se od roku 1936, kdy vyšla poprvé, stále vydává a stále patří mezi oblíbené. Postava Ferdy Mravence je ve světě dětské literatury pojem, o čem svědčí předávání knížek z generace na generaci (já sama mám doma trilogii Knížka Ferdy Mravence z roku 1972, kterou jsem „zdedila“ po svém otci). Autor se rozhodl vytvořit veselou postavičku, kterou budou mít děti rády, což se mu ve všech ohledech povedlo. Ani v jedné z knížek jsem nenašla negativní vlastnost, Ferda je doopravdy kladný hrdina, který navíc splňuje všechny genderové aspekty. Jednou jedinkrát se u něj objevila vlastnost, která je považována za „holčičí“ a to byl pláč. Z pohledu genderových stereotypů „muži nebrečí“. Ale tato vlastnost dle mého Ferdovi dodala „lidskou“ tvář. Malí čtenáři vidí, že když je Ferda smutný (někdo mu ublíží nebo se mu něco nepovede), tak si popláče, ale za žádnou cenu se nevzdává a dál má radost ze života. Velmi rozšířené se také stalo slovní spojení – „Ferda Mravenec, práce všeho druhu“, které nám říká, že je Ferda zručný. Když si projdu moji pojmovou baterii dle dvou autorů, můžu vybrat 22 vlastností, kterými by se dal Ferda popsat (ve třech případech se autoři shodují) a které jsou vnímány pozitivně: velmi objektivní, velmi aktivní, velmi logický, velmi světácký, nesnadno se zraní, velmi dobrodružný, snadno se rozhoduje, velmi ambiciózní, nezávislý, ctižádnostivý, neohrožený, nezávislý, objektivní a věcný, odhodlaný, odvážný až opovážlivý,

podnikavý, racionální, realistický, schopný, spolehlivý. Co u Ferdy nevidíme, je androcentrický pohled – ať se baví s kýmkoliv, nejde vidět rozdíl ve způsobu chování, ať už se baví s postavičkou mužského nebo ženského rodu.

Druhá nejznámější postava je Brouk Pytlík, který ale vystupuje okrajově pouze v první knížce. I Brouk Pytlík je vnímán jako pozitivní postava, i když ve svých schopnostech a vlastnostech značně pokulhává za Ferdou. Byl nešika a popleta, přesto hodný a kamarádský, rád pomáhal druhým. Nepředstavuje typického muže, který je manuálně zručný, se vším si poradí, je dominantní atd., přesto se nejedná o zápornou roli.

Tu ovšem představuje třetí nejznámější kreslená postava, a to postava slečny Berušky. Podle baterie vlastností k ní můžeme přiřadit vlastnosti jako závislá, velmi emoční, nikdy neskrývá emoce, velmi vznětlivá, velmi záhudná, snadno se rozbere, parádnice, náladová, poslušná – jde o samé negativní vlastnosti. Naopak ty vlastnosti, které jsou u ženy považovány za pozitivní, zcela chybí, např. velmi ohleduplná, zdvořilá, něžná či taktní. Přitom autor prezentoval knížku jako knížku pro děti, ne jen pro chlapce, jak by se možná mohlo zdát, proto je zarážející, že ani v jedné z knížek nenajdeme postavu ženského rodu, se kterou by se mohla děvčata-čtenářky identifikovat. A pokud, jak píše Blanka Stehlíková, předpokládal, že čtenáři budou především chlapci, nabízí se otázka, proč jim podával tak negativní obraz ženského pohlaví (ve vzpomínkách jeho syna se sice dozvídáme, že ženám nerozuměl a spíš vnímal jejich záporné vlastnosti, ale v chlapcích už od mala podporoval negativní ženské stereotypy, které mohou vést až k misogynii).

Je ale důležité se zaměřit i na ostatní postavy příběhů, se kterými se čtenář setkává. Obecně autor popsal a do příběhů zařadil více postaviček mužského rodu, cca 2:1. U dalších mužských postaviček neplatí, tak jako u Ferdy, že se vyznačují jen pozitivními vlastnostmi, ale mají i řadu negativních, viz pan Hlemýžď nebo kmotr čmelák. Totéž platí i u ženských postav – mají jak kladné, tak záporné vlastnosti, ale objevují se u nich přídavná jména jako roztomilá, malá, stydlivá, hloupá.

Co se týká výskytu postav, tak většina děje se odehrává na neutrálních místech – louka a rybník, tudíž nemůžeme vidět rozdělení prostoru, kdy muž bývá zobrazován na veřejnosti a žena se často vyskytuje uvnitř domu, kde vaří, uklízí a pečuje o potomky. Ale s péčí o děti se setkáváme v mraveništi, kde se o ně starají chůvy.

Vidíme, že i v knížce bez lidských postav můžeme najít řadu genderových stereotypů. „Mezi spisovateli a malíři, učiteli, kritiky a redaktory byla velká debata o tom, jestli je správné, aby

se zvířata v knížkách pro děti polidšťovala a Ondřej Sekora zastával názor, že zlidštění zvířat je pro děti samozřejmost, ale vždy musí zůstat v mezích svého druhu“ (Kovářík, str. 50). Tohoto tvrzení se ve svých knížkách držel, ale i když popisoval hmyzí postavy a bral v potaz jejich vývoj a život, přiřadil jim vlastností, které se předpokládají, že jsou typické pro dané pohlaví.

ZÁVĚR

Chtěla jsem zjistit, zda se i v pohádce se zvířecími postavičkami dají analyzovat genderové stereotypy. V první části práce jsem představila základní vhléd do oboru genderových studií a především jsem vysvětlila a popsala genderové stereotypy. Ve druhé části jsem si vytvořila baterii vlastností typických pro muže a ženy a analyzovala vybranou literaturu. Lidem, kteří se o tento obor nezajímají, může téma mé práce připadat nezajímavé nebo dokonce nudné, mohou si myslet, že v dětské literatuře není co zkoumat, že se jedná „jenom“ o pohádkové postavičky. Ale opak je pravdou. Při analýze jsem našla několik stereotypů a rozdělení rolí. Nechci tím říct, že příběhy o Ferdovi jsou pro děti nevhodné, spíše záleží na našem pohledu, na tom, jak sami vnímáme maskulinitu a feminitu, a jak se rozhodneme tyto dva pojmy prezentovat před našimi dětmi. Zda se budeme na vytváření genderových rolí podílet, nebo se děti budeme snažit vést jiným způsobem.

LITERATURA

- BARASH, David P., LIPTON E. Judith. Making Sense of Sex. Island Press, 1997
- BASOW, A. Susan. Gender Stereotypes; Traditions and Alternatives, II. ed.. California: Brooks/Cole Publishing Company, 1986
- BEAUVOIROVÁ, Simone. Druhé pohlaví. Praha: Orbis, 1967
- BEM, Sandra. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality. New Haven: Yale Univerzity Press, 1993
- BOURDIEU, Pierre. Nadvláda mužů. Praha: Karolinum, 2000
- ČEŇKOVÁ, Jana - Vývoj literatury pro děti a mládež a jejich žánrové struktury. Praha: Portál, 2006
- GIDDENS, Anthony. Sociologie. Praha: Argo 1999
- GJURIČOVÁ, Šárka. Konstrukce gender: Maskulinita a femininita z odlišných perspektiv. In Věšínová-Kalivodová, Eva a Maříková, Hana. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: Open Society Fund, 1999. str. 69-81
- HAVELKOVÁ, Hana. Žena a muž v médiích. Praha: Gender Studies Centre, 1998
- HAVELKOVÁ, Hana a OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. Vylvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015
- HNILICA, Karel. Stereotypy, předsudky, diskriminace (pojmy, měření, teorie). Praha: Karolinum, 2010
- JARKOVSKÁ, Lucie – Prohlédněme genderové stereotypy. In Valdřová, Jana. Abc feminismu. Brno: Nesehnutí, 2004
- KARSTEN, Hartmut. Ženy – muži: Genderové role, jejich původ a vývoj. Praha: Portál 2006
- KASSIN, Saul. Psychologie. Brno: Computer Press, 2007
- KOVÁŘÍK, Vladimír. Besedy. Praha: Albatros, 1983
- MORRIS, Pam. Literatura a feminismus. Brno: Host – vydavatelství s.r.o, 2000
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. Gender v médiích: Nástin šíře problematiky. In Věšínová-Kalivodová, Eva a Maříková, Hana. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: Open Society Fund, 1999. str. 131-151
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Praha: Slon, 1998
- PROKŮPEK, Tomáš. Dobrodružství Ferdy Mravence, Ondřej Sekora. Praha: Albatros, 2010

RENZETTI, M. Claire a CURRAN, J. Daniel. Ženy, muži a společnost: Praha, Karolinum, 2003
(Společnost žen a mužů z aspektu gender); Open Society Fund Praha, 1999

SMETÁČKOVÁ, Irena. Genderové představy a vztahy. Praha: Slon, 2016

SOKOLOVÁ, Věra. Současné trendy feministického myšlení. In Valdřová, Jana. Abc feminismu. Brno: Nesehnutí, 2004

STEHLÍKOVÁ, Blanka a VAŘEJKOVÁ, Věra a SEKORA J. Ondřej. Ondřej Sekora - práce všeho druhu: osobnost a dílo. Praha: Práh, 2003

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Praha: Portál, 2000

VALDŘOVÁ, Jana. „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky. In Věšíňová-Kalivodová, Eva a Maříková, Hana. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: Open Society Fund, 1999. str. 153-157

Internetové zdroje:

<http://brnensky.denik.cz/serialy/ondreji-sekorovi-rikaji-ve-svete-cesky-disney.html>

<http://www.citarny.cz/index.php/nove-knihy/knihy-pro-deti/beletrie-deti/2184-ferda-mravenec-jedinecna-serie-v-novem-kabate>